

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

LXXI.

*

BUDAPEST, 1960

*

4. SZÁM.

Kutatások a népballada középkori történetében

II. A honfoglaláskori hősi epika továbbélése balladáinkban

Balladáink példái lehetnek a magyar kultúra sokat emlegetett kettősségének: kelet és nyugat olvad bennük össze felbonthatatlan egységgé. Máshol mutattam rá a nyugati szálakra, balladáink francia példaképeire. Nem volna azonban teljes a kép, ha nem látnánk, mennyi mindent mentett át a magyarság az új műfajba régi, keleti hagyományaiból is. Kezdjük a sort mindjárt egy Janus-arcú balladával, amely egyszerre mind a két irányba néz: a Molnár Annával.

Az elcsalt menyecske (Mónár Anna) változatai:

MAGYAR

1. VIKÁR N. r. II, 22—3. ? (dunántúli típus SZARVAS Gábor hagyatékából, L. Ethn. 1910, 130 3. jegyz.) 2. MNGY VIII, 188 Csepreg vidéke (Sopron). 3. MNGY VIII, 186 Köveskál (Zala) 4. Ethn. 1909, 301 = B. 315 = MF 957c Keszthely (Zala) 5. Ethn. 1928, 180 Somlóvidék 6. Ethn. 1909, 305 Béd (Nyitra m) KODÁLY; pár soros töredék a „Vénember-férj” szövegébe beolvastva. 7. Ethn. 1891, 79 Ung m. (7a. BOROVSKY: Hont m. monográfiája, 135. ua. a szöveg, két sor és néhány hang eltéréssel, mint Ipolyfödemesen és Ipolyszakállason feljegyzett szöveg 1906-ból. Ilyen egyezés hihetetlen, azért nem számítjuk külön változatnak.) 8. BÁLINT S. kézír. töred. Tamásfalva, Temesköz. 9. EA 4535, 1350 Mezőkovácsháza (Mezőség ?) 10. Ethn. 1913, 38. Kibéd (Marosszék) = SEPRÓDI: Eredeti székely dalok, 67 Kolozsvár, 1904 (4 vsz.) 11. MNGY I, 137 Marosszék 12. EA 2276, 12 Szabéd (Marosszék) KANYARÓ F. 13. MF 501 Szováta (Marosszék) VIKÁR 14. MNGY I, 138 Udvarhelyszék GÁLFI S. 15. MF 473a Lengyelfalva (Udvarhely) VIKÁR 16. Ethn. 1910, 131 = MF 360a = EA 2299, 285 Lengyelfalva (Udvarhely) VIKÁR 17. Ethn. 1910, 131 Szombatfalva (Udvarhely) VIKÁR 18. EA 2299, 297 Rugonfalva (Udvarhely) VIKÁR 19. EA 4535, 1074 Atyha (Udvarhely) VIKÁR 20. MNGY I, 141 Székelyföld SZABÓ Samu 21. MNGY I, 144 Székelyföld SZABÓ Samu 22. MNGY I, 146 Székelyföld KRIZA 23. Ethn. 1911, 53 Borszék (Csik) VERESS G. 24. Ethn. 1908, 109. = SzNd 10. = MSz. 1224 BODON P = MF 1273b = Pt 79 KODÁLY Gyergyószárhegy (Csik) 25. MF 1279b Gyergyóditró (Csik) KODÁLY 26. MF 1258e Gyergyószentmiklós (Csik) KODÁLY 27. B. 307 = MF 1029c Tekerőpatak (Csik) BARTÓK 28. Ethn. 1908, 110 = M. Sz. 1182 Csikmadaras BODON P. — BARTÓK 29. Nyt 1892, 47 Háromszék 30. Ethn. 1905, 224 = EA 1906, 2 VERESS G. = Pásztortűz 1941 július 15, 352 = MF 1306 LAJTHA Sepsikőrőspatak (Háromszék) 31. Ethn. 1935, 129 Bukovina BALLA 32. SzNd 93. Fogadjisten (Bukovina) KODÁLY = Pt 341 33. MCsB 3c Pusztina (Moldva) KALLÓS—JAGAMAS 34. MCsB 3a Pusztina (Moldva) KALLÓS—JAGAMAS 35. M.Sz. 6367 Bergyila (Moldva) KALLÓS 36. M.Sz. 6330 Lészped (Moldva) KALLÓS 37. M.Sz. 6365 Lészped (Moldva) KALLÓS 38. MCsB 3d Lészped (Moldva) SZEGŐ J. 39. Nyt 1874, 344 Klézse (Moldva) ROKONFÖLDI 40. M.Sz. 6334 Klézse (Moldva) KALLÓS 41. M.Sz. 6264 Klézse, (Moldva) KALLÓS 42. MCsB 3b Nicolae Balcescu (Moldva) KALLÓS—SZABÓ P. 43. DOMOKOS 4. sz. Trunk (Moldva) = MF 2716a 44. DOMOKOS 3. sz. Trunk (Moldva) 45. F 47/A/a Trunk (Moldva) 46. NÉ 1941, 167 =

MF 2456 Somoska (Moldva) VERESS S. 47. DOMOKOS 2. sz. Gajcsána—Unguri (Moldva) 48. S 53 + S 58 Gajcsána—Unguri (Moldva) = Egyházaskozár (Baranya m.) DOMOKOS—RAJECZKY 49. M.Sz. 6783 Gerlén, Moldva KALLÓS

FRANCIA

1. SIMON Wallonia 8 : 82 (Liège mellett) 2. CANTELOUBE IV, 46 Wallonie Ath környéke, Hainaut 3. PUYMAIGRE Messin, 98 4. DAVENSON 7. sz. (hely? valószínűleg északfrancia) 5. BARBEAU—SAPIR, 25 Kanada = 17. sz.-i északfr. kivándorlók 6. DECOMBE 92 sz. Bretagne 7. Rev. Trad. Pop. 1894, 406⁺ Basse-Bretagne 8—21. MILLIEN A—D+10 var. Nivernais 22—25. ROSSAT 11. sz. A—D Jura-Valais 26. GUILLON, 85⁺ Ain 27. SMITH Romania 1881, 149 Haute-Loire 28. CHAMPFLEURY—WECKERLIN, 172 Lyonnais 29. BUJEAUD II, 237 Poitou, Aunis 30. AMPÈRE, 256 Auvergne 31. SIMON, 169 Anjou 32. TIERSOT, Alpes, 142. (NYGARD még 36 kéziratos kanadai változatot sorol fel.)

OLASZ

1—6. NIGRA 13. sz. A—F Piemont 7. FERRARO Monferrini, 4 3. sz. Piemont 8. GIANNINI, 143 4. sz. Lucca 9. PERGOLI, 13 7. sz. Forli környéke 10. FERRARO Ferrara, 14 2. sz. 11—2. WIDTER—WOLF, 73 A—B Velence 13. BERNONI Punt. V. 2. sz. Velence

PORTUGÁL

1—3. BRAGA I, 152 Ilha de S. Jorge, Azóri sz. = HARDUNG, 61; 153 uo. = HARDUNG, 63; 154 Ilha de S. Miguel, Azóri sz. (4. BELLERMANN, 169^x = REIFFERSCHIED, 169^b (idézett és német kivonat) idézi D. Vlr. 41. nem ide tartozik)

SPANYOL

1. WOLF—HOFMANN II, 22 119. sz. 2—3. COSSIO—SOLANO II, 21—3. 275—6. sz. Santa Maria de Cayón 4. Jb. f. romanische u. englische Lit. 1861, 285. Részben idetartozó: 5. GEIBEL—SCHACK, 106.

ANGOL

1—7. CHILD 4. sz. (6 var. + pótlás III, 496) 1—2. északskót, 3—4. skót, 5—6. angol, 7. amerikai, Virginia. 8—147. BRONSON 4. sz. (141 var. szöveg + dallam, ebből 1 megvan CHILD-nál is; köztük az általam külön is felhasználált SHARP—K A—H = 99—100., 106., 110—11., 116., 118.; SHARP Somerset 84. sz. = 28.) 148. GREIG, 2 skót 149—56. BELDEN 4. sz. A—H.

NÉMETALFÖLDI

A D. Vlr. 41. 1—11. sz. Ezek közül a 2., 6. és 11. sz.-ot a DVA kéziratos anyagából használhattam, a többi a felsorolt művekből, egyedül a 10. teljes szövegét nem láttam, csak a D. Vlr. áttekintéséből ismerem; a □-ben levő szám a D. Vlr.-ben teljes szöveggel közölt változat jelzete.

1. HOFFMAN v. F. 10 sz. Antwerpen 2. Antwerpen 3. D. Vlr. [16] Brabant 4. E—B 41k 5. LOOTENS—FEYS 37. sz. 6. Friesland 7. LAMBRECHTS, 157 Keletflandria 8. Uo. 158 uo. 9. Uo. 156 Limburg, Belgium 10. D. Vlr. 11. Brügge, Belgium.

NÉMET

213 változat a D. Vlr. 41. sz. 12—231-ből (1—11.: a fenti németalföldi szövegek; levontuk továbbá a gyermekdalban fennmaradt törmelékeket, valamint 2 nótautalást.) Ezekből 52-t a jelzett kiadványokból használtam, 108-at pedig a DVA kéziratos anyagból. A □-be tett számok a D. Vlr.-ben teljes szöveggel közölt változatok jelzetei. Mindezt az ottani számokkal sorolom fel. A 232-től kezdődő számok a DVA anyagában a D. Vlr. 41. publikálása után beérkezett kéziratokat jelentik, ottani jelzeteikkel:

12. REIFFERSCHIED, 116 Bökendorf, Westfália 13. Uo. 161 II. Westfália 14. D. Vlr. [2] Westfália 15. REIFFERSCHIED, 161 I = MITTLER, 79 = UHLAND 74c = E—B 41f Münsterland 16. MITTLER, 85 Niederrhein 17. MONTANUS, 45 Rheinprovinz 18. MITTLER

87 Rheinprovinz 20. E—B 41h = MITTLER, 86 Bonn körny. 21. Niederrhein 23. Rheinprovinz 25. PINCK II. 35. sz. Spittel, Lotaringia 26. Uo. II, 355 Hambach, Lotaringia 26a. Lotaringia 26b. Uo. 27. D. Vlr. [3] = E—B 41a = MITTLER, 77 = ponyva Nürnberg 1550/65× 29. D. Vlr. [4] = E—B 41b = MITTLER, 76 = ponyva Augsburg 1560/70× 30—31. UHLAND 74A = ponyva Basel 1570 és ua. ? 1605. 33. Szilézia 35. Lahnggend, Nassau 36. E—B 41i Nauheim bei Limburg, Hessen 40—41. Lahnggend, Nassau (csak 1. vsz.) 42. D. Vlr. [6] Rheinprovinz 44. Gimmeldingen, Pfalz 47. Schwaben 51b. Augsburg 52. E—B 41d Schwäbisches Oberland, Allgau 52a. Schwaben 53. Hechingen, Württemberg 54. MEISINGER, 37 Badisches Oberland 56. Baden 57. Zisenhausen, Baden 58. Heidelberg 59. Schwaben 61. Wimmenau, Elsass-Lot. 62. Uo. 62a. Lotaringia, romlott. 62b. Uo. romlott. 63. D. Vlr. [5] Entlebuch, Luzern kanton 63a. E—B 41e Aargau, Svájc 70. Lötshental, Wallis kanton Svájc 71. Elgg, Svájc Zürich kanton 72. Jonen, Luzern kanton 73.. Möre, Wallis kanton 75. Bern kanton 76. Bühler, Svájc 77. Bosco, Svájc = E—B 41e 78. Bern kanton 79. Tenna-Safiem, Svájc 80. Holziken, Aargau Svájc 81. Ursebach bei Kleindietwil, Bern kanton 82. Werdenberg, Svájc 83. Sissach, Luzern kanton 84. Siebnen, Svájc 85. Grube ? Svájc 87. ? töredék 88. Sarntal, Déltirol 89—90. Pustertal, Déltirol (csak vszok idézve) 91. SCHLOSSAR 309. sz. Kalwang, Steiermark 92. E—B 41g Steiermark 94. HERMANN—POGATSNIGG, 33 Ausztria 95. ZfVl 17,307 Bregenz—Schwarzach, Vorarlberg 102. Eisenstadt—Kismarton, Burgenland 103. HRUSCHKA—TOISCHER 35. sz. = REIFFERSCHIED, 162 Nyugat-schországi ? 104. MEINERT 36. sz. = MITTLER, 80 Kuhländchen 109. Kuneschhau, Kárpátukrajna 110—112. HAUFFEN 70. sz. (+a—b) Gottschée 113—5, Gottschée 118. Palé, Baranya m 118a. Németkér, Tolna m. 121. Hatzföld, Bánát 124. Wdhn I, 274 = MITTLER, 78 = E—B 42b = HERDER, 170 79. sz. × h. n. 133. Bunden, Pr. Holland körz. Keletporoszorsz. 134. D. Vlr. [7] Dollnik, Ny.-poroszorsz., Flatow Körz. 135. Posen. 138. Oliva, Danzig körny. 139. Dobrin, Flatow körz. Grenzmark-Nyugatporoszorsz. 140. Schneidemühl, Grenzmark 141. Slonsk Nieszawa körz. Lengyelorsz. 143. Pomeránia (részben tartozik ide.) 144. Rogzow, Köslin körz. Pomeránia 145. Wollin, Pomeránia 146. Saulinke, Lauenburg körz. Pomeránia 147. Saatzing körzet, Hinterpommern 148. Manow, Köslin körz. Pomeránia 149. Kowalk, Belgard körz. Pomeránia 150. Pomeránia 150a. Bauerhufen, Köslin körz. Pomeránia 150b. Franzburg körz. Pomeránia 150c. Neundorf, Randow körz. Pomeránia 151. Pastow, Mecklenburg 153—4. PARISIUS 6—5. sz. Pechau, Magdeburg körny. 155. Uo. 550. sz. Mieste, Altmark 156. Uo. 88. sz. Magdeburg és 340. sz. Mose, Altmark. 157. Uo. 431. sz. Samwegen, Altmark 158. uo. 682. sz. Lagendorf, Altmark 159. Mansfelder Nord-Seckreis, Provinz Sachsen 160a. E—B 42c Gross-Neudorf in Oderbruch, Brandenburg 160c. Oderbruch, Brandenburg 161. Trebbin, Brandenb. 162. Birkenwerder, Berlin mellett 163. Fredersdorf, Angermünde, Brandenb. 164. Frankfurt a. d. Oder 165. Potsdam 166. Adamsdorf bei Soldin, Neumark, Brandenb. 167. Trebbin, Brandenb. 168. D. Vlr. [8] = MITTLER, 81 = E—B 42d Boroszló körny. 169. Wilhelminenort, Szilézia 172. Querbach, Isergebirge, Szilézia 173. Conradsdorf bei Haynau, Szilézia 174. Kapsdorf bei Zobt, Szilézia 175. Kauden bei Neusalz, Szilézia 176. Szilézia (csak részben tartozik ide.) 177. Waltdorf bei Neisse, Szilézia 178. Gottschdorf, Szilézia 179. Riemertsheide, Neisse körz. Szilézia 180. Festenberg, Öls körz. Szilézia 181. Golberg, Szilézia 182. Saueraltz, Szilézia 183. Öls, Szilézia 184. Boroszló 185. MITTLER, 84. Oberlausitz 188. Grossenhain, Szászország 189. Rothenbach bei Lindenkreuz, Thüringia 190. Bechtheim, Untertaunuskreis, Provinz Hessen 191. MITTLER, 82 Niederrhein 192. MEINERT, 66 = MITTLER, 83 = E—B 42e Kuhländchen 193. D. Vlr. [9] Mühlbach, Erdély 194. Erdély, 1. vsz. 195. Erdély (csak részben idetartozó). 199. Alexandrovka, Krim 203. D. Vlr. [10a] = MITTLER, 89 hely n. 204. E—B 42a h. n. 205. E—B 195 Königsberg 206. E—B 42k Uderwagen, Königsberg mellett 210a. Lauck, Pr. Holland körz. Keletporoszorsz. 212. Treya Szilézia 213. E—B 42g Hannover 214. Hannover 215. Amsterdam, Hollandia 217. REIFFERSCHIED, 36 18. sz. Westfália 218. MITTLER, 88 = E—B 42f Bonn körny. 220. Engelskirchen, Wipperfürth körz. Rheinprovinz 221. MITTLER, 90 Oberhessen 222. LEWALTER, 4 5. sz. Niederrhein 223. Höllshausen, Steglitz, Provinz Hessen 224. E—B 42h Alsfeld, Hopegarten körny. Hessen-Darmstadt 225. Lehrbach Alsfeld körz. Provinz Hessen 226. Kirchheim, Hersfeld körz. Provinz Hessen 227. Willingshausen, Ziegenhain körz. Kurhessen 228. Weimar ? Thüringia 229. Mannheim körny., Thüringia, töred. 230. Koburg-körny. Nordbayern 231. Kapjen, Leningrad körny. 232. A 194964 Tirol, St. Margarethen, Schlierbach 233. A 195077 Kelet-Tirol, Zintberg 234. A 192531 Götting körny. 235. A 192318 Németkér, Tolna m. 236. A 189079 Tirol, Piller i. T. 237. 186685 Tirol, Gummer, Bozen 238. A 187535 Déltirol, Tiers, Bozen 239. A 187200 Déltirol, Petersberg, Bozen 240. A 185524 Wiesweiler, Saargemünd, Lotaringia 241. A 185533 Wölflingen, Saargemünd, Lotaringia 242. A 173601 Zsitomir, Ukrajna 243. A 173497 Ralbstadt, Ukrajna 244. A 170700 Bačko—Dobropolja, Bácska 245. A 171092

Krnjaja, Bácska 246. A 171330 Vinkovci (Neudorf) Bácska 247—9. B 43282 Schönhengst, Szlovákia 250. A 149862 Beisleiden, Pr. Eylau körz. Keletporoszorsz. 251. A 149864 Sieslach, uo. 252. A 172058 Kolmar, Elsass 253. A 175351 Cahul, Besszarábia 254. B 43628 heanz, osztrák 255. A 163484 Lindenhardt, Pegnitz körz. Oberfranken 256. A 21012 Schwarzenburg, Bern kanton. 257. A 25038 Lützelflüh, Svájc 258. B 42219 Schoenhengst Szlovákia, 259. A 158831 Spittel, Forbach körz. Lotaringia 260—1. A 159177 Hanbach, Lotaringia 262. ? Szakadát, Szeben m. 263. A 158573 Lucac, Szlavonia 264. A 149856 Leipen, Wohlau körz., Keletporosz. 265. A 158518 Potołówek, Nieszawa körz. Posen 266. A 149859 Spullen, Pillkallen körz. Keletporoszorsz. 267. A 149857 Linkenau, Mohrungen körz. Kporsz. 268. A 149860 Grünhöfchen, Pr. Eylau körz. Kporsz. 269. A 149861 Lomitten, Mohrungen körz. Kporsz. 270. A 149863 Markinen, Friedland körz. Kpo. 271. A 149971 Wogau, Pr.—Eylau körz. Kpo.

SKANDINÁVIA (NYGARD 1958 alapján)

DÁN

1. kézír. 1548—83 = DgF 183A 2. kézír. 17. sz. = DgF 183B 3. kézír. 1656 = DgF 183C 4. kézír. 17. sz. = DgF 183D 5. ponyva 1780 = DgF 183E 6. DFS× 7. KRISTENSEN× 47. sz. 8—16. DFS× 17. KRISTENSEN× 46. sz. 18. KRISTENSEN× 33B 19. uo. 33A 20. Kézír. 1729—34 21. Skattegraveren× 1884 1198 sz. 22—3. DFS× 24. Skattegraveren× 1884 1198. sz. 25. DgF 183G 26. ponyva 1800 = DgF 183F 27. DFS×; 1—27 = NYGARD A—AA

SVÉD

1. ARWIDSSON× 44A 2. ARWIDSSON× 44B 3. GEIER—AFZELIUS 67. sz. 4. GEIER—AFZELIUS 66. sz. 5. ANDERSSON× 39. sz.; 1—5 = NYGARD A—E; 1—4: a délkeleti tengerpartról. 5: Helsinki.

NORVÉG

1—14. NFS× 15. LANDSTAD× 69. sz. 16. Uo. 70. sz. 17—8. NFS×; 1—18 = NYGARD A—R; mind a délnorvégiai tengerpart egy szűkebb területéről.

LENGYEL

1—52. KOLBERG Piesni 5. sz. a—bbb (az egész lengyel nyelvterületről; a = CZERNIK, 294; d = CZERNIK, 298. bbb = KARŁOWICZ 4,407 = CZERNIK, 300.) 53—4. KOLBERG Lud 6,112 208. sz. és 169 336. sz. Krakko körny. 55. Uo. 12,63 131. sz. Pakoslawi járás 56—7. Uo. 16, 289—90 473—4. sz. Lublin körny. 58. KOLBERG Lud 19,148 453. sz.+Kielce körny. 59—73. KARŁOWICZ 4: 396 18A Z Rosciszewa w Sierpskiem, uo. 397 25. sz. Sandomiersk körny., uo. 398 51. sz. Lublin körny., uo. 399 51A ? uo. 399 53. sz. Chelmi járás, uo. 400 58A Lecki j., mazuri tavak körny. uo. 401 66A Krakko körny. uo. 402 76. sz. Grodziec uo. 403 78. sz. Wołkowi j., uo. 404 79. sz. Lida körny., uo. 408—9 var-al Czersk, uo. 9: 662—3 121. sz. Włodaw j., uo. 9: 664 124. sz. Krasnostaw j., uo. 667—8 Seweryn körny., uo. 669 = KOLBERG Lud II×, 9—10 9. sz. Cholm (A tanulmány 129 számozott és 1 külön variánst sorol fel, és tekint át, de csak a fentieket közli teljes szöveggel. A rész-közléseket is felhasználjuk, ahol erre alkalmasak. Ez a munka és KOLBERG Piesni az egész korábbi nyomtatott és kéziratos anyagot tartalmazza.) 74—80. LIGEZA—SBIŃSKI⁺ 5. sz. A-E, H, I. Lengyel-Szilézia (F—G, I. K-R nem ide tartozó).

SZLOVÁK-MORVA

1. Národop. Vestn. Č. 1906, 277 Cerovo (Cseri, Hont m.) 2. Slov. sp. III, 175 513. sz. Rovné 3—9. Sušil 87/178—9, 171/361, 189/405—8, a sziléziai határról 10—11. BARTOŠ—JANÁČEK, 39—40 és 82 46. és 104. sz. Prusenovic és Lišen (D. Vlr. cseh változatokat idéz ERBEN³ 15—6. sz. alatt.)

ROMÁN

1—3. PAPAĞAGI Maramureș, 98 374. sz. Giulești, 103 382. sz. Vad és 113395. sz. ? 4. TIPLEA, 6 3. sz. Máramarosziget körny. (Nem használható MARIENESCU 22 Beszterce-Naszód és fordításai: Ethn 1897, 185 és VULCANU, 57 nyilvánvaló műköltői beavatkozás)

jelei miatt, s csak nagy fenntartással Ethn. 1897, 185 „HERRMANN A-féle gyűjteményben, Bihar megyéből” adattal, és MOLDOVÁN, 6. és 46, mert eredeti szöveg és pontos leíróhely nélkül közlik ismeretlen szövegüket szabad fordításban.)

DÉLSZLÁV (Részben idetartozó)

1—6. ŠTREKELJ 133—8. sz. 7. HNP V/2, 158 99. sz. 8. KAPPER II, 318 9. TALVJ II, 172.

A KÉRDÉS FEJLŐDÉSE AZ IRODALOMBAN

GROZESCU 1864: a magyar hamisítás, átvétel románból. GRUNDTVIG DgF 183 sz. 1869: skandináv, holland, angol, olasz, vend, szerb, (finn—észt) változatok áttekintése: a dán (Oldemor) az alapforma? varázsdal. ABAFI 1876: német, németalföldi, dán, skót, francia és spanyol változatok a magyar mellé. BUGGE 1879: holland az eredeti, a bibliai Judit és Holofernes történetből. CHILD 4. sz. 1882: a ballada teljes elterjedésének áttekintése (az előbbiekhöz a magyar, lengyel, cseh, vend, délszláv, olasz, portugál anyag is); Judit és Holofernes származtatást nem fogadja el, (csak egyes holland változatokra hatott utólag); német és magyar közel egymáshoz. NIGRA 13. sz. 1888: elterjedése, különösen a latin variánsok felsorolása; Skandináviából származott Hollandiába, onnan tovább délre. KARŁOWICZ 1890: lengyel változatok felsorolása az angol mellé, más északi szláv adatokkal. E—B 1893: Sok német változat közlése; skandináv és angol változatokra hivatkozik; GRUNDTVIG alapján: elhomályosult „Elfenlied”. KARŁOWICZ 1895: pótló lengyel adatok. VIKÁR 1910: a székely-magyar egység korából való. SOLYMOSSY 1924: két csoport válik el a németben, 1. önmegmentő 2. segítségért folyamodó (eredeti az utóbbi, ahol *későn* jön a segítség); a magyar az előbbihez tartozik; a románok tőlünk vették át. GRAGGER 1926: elfogadja SOLYMOSSYt, nyugati Spielmannok hozták hozzájuk. ORTUTAY 1935: összehasonlító irodalom áttekintése, elfogadja SOLYMOSSYt. D. Vlr. 41. sz. (John MEIER) 1937: a teljes elterjedés áttekintése több száz változat alapján: ősfoma a holland 1300 körül; bibliai eredetű kétli, GRUNDTVIG Elfenlied-elméletét és a Kékszakállal való kapcsolatot elutasítja; a magyar a némettel kapcsolatban van. DÁNOS 1938: idézi GRAGGERt és SOLYMOSSYt. ENTWISTLE 1939: holland az eredeti, bibliai eredetű varázsenek; hollandoktól német—magyar, skandináv—skót, francia—olasz, spanyol, portugál terjedés. LÁSZLÓ 1944: szibériai eredetű monda. SEEMANN 1951: a litván változatok német—lengyel és északi szláv összehasonlítása. NYGARD 1952: démoni elem az ősi (dán 1); német területen kelet felé fokozatosan átalakul önmegmentőből segítségért folyamodó áldozattá. KEMPPINEN 1954: 1100—1200 táján szerezte egy minstrel holland földön, eredetileg mítikus tartalmú, keresztény ellenvarázssal. NYGARD 1958: holland a kiindulópont, ebből a skandináv és francia (a magyar a németből, ezért nem is tárgyalja). A skandináv változatok igen részletes ismertetése és tárgyalása (az angol—holland—német—francia anyag mellett.)

Balladánk összefüggését a német Ulingerrel, az angol Lady Isabel and the Elf Knight-al, a francia Renaud tueur de femmes-al már ABAFI óta ismerjük. Legközelebb áll hozzá mindnyájuk közül az Ulinger-típusú német. Lássuk a két ballada rövid tartalmát.

A magyar változatok mindjárt a csábítással kezdik: „Gyere velem Molnár Anna hosszú útra bújdosásra.” Az asszony rövid ellenkezés után vagy azonnal vele megy. Elérnek a „burkus” fához, melynek tövében lepihennek. A csábító, aki rendszerint katona, figyelmezteti kedvesét, hogy fel ne nézzen a fára, kéri, hogy *keressen a fejében*, és közben elalszik a nő ölében. Molnár Anna feltekint a fára, és felakasztott lányokat lát függni rajta. Sírni kezd, hogy ő is erre a sorsra kerül. Könnye rácsordul a katona arcára, mire az felébred, felelősségre vonja, hogy megszegte a tilalmat, és küldi fel a fára. Molnár Anna szabadkozik: „nem szoktam én fára hágni”, és kéri, menjen ő előre. Közben kirántja a katona kardját, és levágja a fejét. Felöltözik ruhájába, és hazavágtat. Szállást kér férjétől, s kérdezi, hová lett felesége, s ha visszatérne, megbocsátana-e neki? A gazda igenlő válasza után elküldi borért, s míg távol

van, megszoztatja kicsi fiát. Visszatér a gazda, s kiengesztelődéssel végződik a történet.

A németre lássunk egy svájci példát (63a).

Egy lovag varázsos éneke behallatszik a palotába. A leány vele akar menni, hogy tanítsa meg énekére. Összeszedi kincseit, kiválasztja az istállóból a legjobb lovat, és elvágtatnak. Az erdő szélére érve egy vadgalamb figyelmezteti a lányt, hogy ne higgyen a lovagnak, az már tizenegyet törbeccsált, s ő lesz a tizenkettedik. A lány kérdezi, mit mondott a galamb, mire a lovag kimagyarázkodik. Az erdőben leteríti köpenyét, s kéri a lányt, hogy *tetvezzé fejét*. Ahány fürtjén végigmegy, annyi könnye hull az arcára. Miért sírsz? — kérdi a lovag, — talán ifjú, büszke kedved siratod, vagy atyád gazdagságát? — vagy tisztességedet, amelyet nem fogsz visszakapni soha? vagy talán a fenyő miatt sírsz? A lány bevallja, hogy a fenyő miatt sír, amelyen tizenegy lányt lát felakasztva. Ne sírj annyira Anneli, látod jól, hogy te leszel a tizenkettedik. A lány arra kéri, engedjen neki három kiáltást, amit a lovag meg is enged, hiszen az erdőben úgy sem hallja senki a szavát. De bátyja meghallja, utánuk ered, és végez a csábítóval.

Részletek ilyen nagyfokú egyezése láttán nem csodálhatjuk, hogy bel- és külföldi kutatók egyaránt odacsatolták balladánkat a német balladaterülethez, annak egyik elágazásaként.¹

Problémát okoz azonban, hogy németeknél két főformát találunk ugyanebből a balladából: 1. a hősnő önmagát menti meg 2. nem tudja magát megmenteni; ezen belül pedig négy típust, s ezek egészen lényeges dolgokban különböznek egymástól. A második főformát az idézett szöveg képviseli, az első a német nyelvterület nyugati határsávján van elterjedve, nagyjából egyezik a holland változattal és lényegében a franciával is. Ebben nincs fa alatti jelenet, legfeljebb annak töredékei, (pl. hogy akasztott lányokat látnak). A lovag magához emeli a lóra a lányt, (itt nincs varázsenek), és három napig lovagolnak a pusztán. Végül a lány enni-inni kér. „Majd a hársfánál” vagy „Majd a forrásnál” mondja a lovag. Mikor odaérnek, bevallja a lánynak, hogy itt már több lányt megölt — néha akasztott lányokat látnak, s erre jön a vallomás — s megmondja, hogy neki is meg kell halnia. Választást enged neki a fenyő, a vízbefulladás vagy a kard között. A lány a kardot választja. „Vesd le selyemruhádát, mert a szűzvér messze fröccsen”, mondja a lány, s mikor a lovag elfordul, hogy vetkőzzön, kirántja kardját, levágja a nyakát, felugrik gazdátlan paripájára; ekkor a levágott fej megszólal, és kéri, hogy fújjon bele a nyereg mellett lógó kürtbe. A lány azonban visszautasítja a cselt, ellovagol, s szembe jövő anyósának kérdésére bejelenti, hogy fiát ott hagyta holtan a fánál, ahol hét lányt már felakasztott, s ahol a nyolcadik ő lett volna.

¹ Meg kell jegyezmem azonban, hogy CHILD (I,49) csak érezteti, hogy a magyar legközelebb a némethez áll, a D. Vlr. 2/1,94-en pedig annyit olvashatunk: „In andern Ländern treten deutsche Züge deutlich wieder hervor, . . . Auch im Ungarischen ist die Beziehung zur deutschen „Lause—Szene” im Wald mit den an den Bäumen erhängten Jungfrauen unverkennbar.” Egyik sem mond ki tehát határozott véleményt az elsőbbség kérdésében óvatos fogalmazásával. SOLYMOSY szerint is csak „nyugatról kerül” hozzánk, s megállapítja, hogy balladánk az önmegszabadító típushoz tartozik, (amely — mint látni fogjuk — csak a magyar határtól igen távol ismeretes). Nyilván nem tudta az ellenmondást megoldani, azért érte be ennyivel. Mások viszont ki mondják a németből való átvételt, s NYGARD annyira megy e tekintetben, hogy nem is kímálja a magyar balladát könyvében, mint ami az eredet-kérdésben számára érdektelen.

A holland fogalmazás megduzzaszt egyes részleteket, bőbeszédűbb, de lényegében ugyanígy adja elő a történetet. A tömör és egységes francia tartalma a következő.

A lovag magával viszi a lányt hosszú úton (több mérföldön keresztül), anélkül, hogy szólnának egymáshoz. Végül a lány enni, inni kér. „Edd saját kezedet, idd saját véredet, úgysem fogsz rendes ételt enni”, mondja a lovag. Elérnek egy halastóhoz. Itt megmondja, hogy már tizenhárom asszonyt beleölt a vízbe, tizennegyediknek ő van soron: vetközzön. A lány kéri, forduljon el, mert nem illő, hogy lovag vetközni lásson egy lányt. Mikor az elfordul, belöki a vízbe. A lovag megkapaszkodik egy ágba, de a lány levágja a lovag kardjával. Hiába könyörög az, mentse ki, mert mit fog mondani otthon családjának, ha vőlegénye nélkül érkezik haza? „Megmondom, hogy azt tettem veled, amit te akartál velem” végződik a ballada.

Ez a történet terjedt tovább szinte változtatás nélkül az olaszokhoz, s más fogalmazásban, részleteltérésekkel, de lényegében azonosan az angolokhoz. Egyes fogalmazási sajátosságai, részlet-elemei pedig holland és német területre is benyomultak, az utóbbiaknál elég messze középnémet és osztrák tartományokig.

De a németeknél nemcsak ez a két főforma okoz problémát. Már több kutató megállapította, hogy sajátos változást figyelhetünk meg nyugatról keletre haladóan: a talpraesett ön-megmentőből először önállóan, segítségért kiáltó lény lesz, akit bátyja ment meg a veszélyből, azután még keletebbre, — helyesebben északkelet felé — szász, brandenburgi, mecklenburgi, pomerániai és keletporosz tartományokban már ez a segítség is későn érkezik, s bátyja csak megbosszulni tudja huga halálát. Itt azután sokféleképp keveredik a történet más balladák mozzanataival: „mitől véres a kardod (vagy ruhád)” kérdi a báty „Galambot öltem meg...” stb. az ismert védekezés szerint. Azonban a jellegzetes három kiáltás motívumával szorosan kapcsolódik az előzőhöz, amely svájci, osztrák, bajor és cseh-német területen kizárólagos, s a rajnai tartományokban, különösen Elzász-Lotharingiában keveredik a nyugati típussal. Negyedik az első közlőjéről „Nicolai-formának” nevezett fogalmazás. Ebben már nincsenek is korábbi áldozatok, s a férfi itt is megöli a lányt, mert az hazavágyik, vagy siratja sorsát. Ez a változat a férfinek ad igazat, s néha második házasság is kapcsolódik hozzá befejezésképp. (Túlnyomóan a Rajnától keletre, Közép-Németországban és fel észak felé.)

A magyarsággal érintkező német területeken mindenütt a testvér menti meg a leányt, s ez a három kiáltással jellemzett *igen terjedelmes, kiszínezett jelenet* szomszédainknál (cseh-szlovákok, délszlávok) mindenütt feltűnik, még akkor is, amikor a történet lényegét nem is vették át, a többszöri lánygyilkos motívumát; ezért már eleve kételyünk támad a magyar ballada német eredetével szemben. Nálunk ennek a segélykérő jelenetnek nyoma sincs, balladánk hőse nyugati típusú önmegmentő. Nem közvetíthették esetleg nyugati határszélről származó német telepeseink sem, mert az egykori Magyarországon élő németek közt is vagy a második forma él, vagy a harmadik, ahol meg is hal a hősnő, sőt egyes erdélyi szász változatok már egészen töredékesen, más balladákkal keverve őrzik a történet halvány nyomait.

De mit mond ebben a vonatkozásban a németekkel közös, fa alatti jelenet? Ez a négy német típusban különbözőképp és különböző gyakorisággal jelentkezik. Legállandóbb a második, délnémet típusban, a három kiáltás és szabadulás történetében. Ha azonban mozzanatainak *teljessége* alapján is

vizsgáljuk a jelenetet, akkor megállapíthatjuk, hogy még ebben a német típusban is csak hiányosan szerepel. Vegyük ugyanis egyszerre szemügyre a különböző német típusok, továbbá a holland és dán ballada fogalmazását (a magyart egyelőre teljesen figyelmen kívül hagyva), akkor a következő mozzanatait találjuk a jelenetnek: a férfi a lány ölébe hajtja fejét; fejben-keresés; a férfi elalszik; a lány sír (többnyire mikor meglátja a többi ádozatokat); s végül az akasztott lányok. Márpedig ez az öt mozzanat egyes-egyedül a magyar változatokban szerepel együtt, méghozzá a változatok nagyobb részében. Egyetlen külföldi szövegben sincs meg mind az öt együtt. A délnémet típusban többnyire a fejben-keresés és a lány könnyei szerepelnek, az akasztott lányok megpillantása után. Nem alszik azonban el a lovag és nem is a lány ölébe hajtja a fejét, hanem leterített köpenyére maga mellé hívja. Egy változat-csoportazonban pont az ölbe hajtott fej mozzanatát emlegeti a *fejben-keresés nélkül* (N. B. Egyetlen morva szövegben — 5. — találtuk az egyedüli fejben-keresés motívumát „jiskaj mi v moji hlave” formában.) Ilyen szövegek vannak a szász-sziléziai és cseh-német terület találkozásától kezdve fel Brandenburgig és az Odera mentén. Dánoknál nincsenek akasztott lányok — a fiú sírt és, az áldozat abból tudja meg sorsát — a fejben-keresés viszont tíz változatban van meg (a lány kéri, hogy megtehesse, miután megtudta sorsát, 3 további változatban csak nyomai maradtak); egyetlen változatban (13.) a lovag kéri a lányt erre a szolgálatra. Van továbbá ölbe hajtott fej, elalvás is, sőt itt már egyszer (25.) énekkal való elaltatás a magyarázata a lány menekülésének; megköltői álmában, majd felkölti és megöli; (ez a jelenet néha azután szerepel, hogy megtudta, mi vár rá, ezért a fiú ilyenkor előre megfogadtatja vele, hogy álmában nem fogja megölni.) Ennek kopott mása két egyedülálló, kétes hitelű északskót változatban is felbukkan. Svédoknál csak álom, norvégeknél néha *fejben-keresés* van, néha viszont kifejezett varázslat.

Északkelet-németeknél: keletporosz, pomerániai, mecklemburgi és lengyelországi német területeken az egész jelenet hiányzik. Ugyancsak hiányzik a lengyeleknél, ahol pedig a kiáltást meghalló testvér elhomályosult mozzanata is el van terjedve, tehát itt az északkelet-német változat további kisugárzásával van dolgunk. És igen sokszor hiányzik az egész jelenet a Nicolai formából, bár egyes változataiba belenyomult — feltehetőleg a szomszédos területekről.

A nyugati formában csak a fa az akasztott lányokkal található, az alatta lefolyó jelenet már hiányzik, sőt a fa-motívum is sokszor csak a három halál közti választásban szerepel, s nem is látnak akasztott lányokat. A rajnai terület azonban mindenfelé kevert, s itt a fejben-keresés is benyomult több nyugati típusú változatba is. Hollandoknál viszont már nyoma sincs, csak az akasztott lányok bukkannak fel, azonban „Galgenfeld” van erdő helyett, és a lányok is akasztófán függnek. A változatok felében azonban már ez sincs, csak az akasztás említése vagy a választás a három halál közül, amelyből az akasztás az egyik.

Amint látjuk, észak és nyugat felé fokozatosan halványul, kopik a jelenet, ami kelet felől való terjedést tesz valószínűvé.

Ellene vethetné valaki, hogy a magyarban is vannak területek, ahol már csak részletek maradtak meg az összefüggő jelenetekből, tehát csak későbbi időkben beálló változásról van szó, ami németeknél nagyobb arányokban ment végbe. Csakhogy a Dunántúl egy aránylag szűk területén is változatos mozaikban jegyezték fel a jelenet különböző részleteit, németeknél viszont láttuk a különböző területek egyező változatait. Másrészt nálunk a fejlődésben előreha-

ladt vidékeken tapasztaljuk balladánk kopását vagy teljes hiányát, s a relik-tum-területeken virágzik a teljes forma; tehát valóban későbbinek tekinthető a kopás. Németeknél ellenben a legarhaikusabb keletporosz tájakon hiányzik teljesen jelenetünk, s a legfejlettebb rajnai és délnyugat-német parasztság őrizte meg legtöbb részletét. S hogy valóban kezdettől fogva megvoltak ezek a kopások, igazolják a XVI. század közepéről való nyomtatványok, amelyek teljesen megegyeznek a XIX—XX. századi feljegyzésekkel.

Kelet felől való terjedésre vall az is, hogy a fordítva, nyugatról keleti irányban vándorló és egyre inkább homályosuló nyugati-francia forma jelenetünkkel összetorlódva különböző keverékformákat hoz létre. A francia fogalmazásnak egészen az olaszokig állandó eleme, hogy mérföldeket mennek szótlanul, hogy végül a lány enni-inni kér, s a lovag válaszából a lány már előre tudja sorsát. Ez Németalföldre, délnyugati és közép-német területre is benyomult; az utóbbiaknál a lánygyilkosság francia módja — a tóba-ölés — is jelentkezik abban a formában, hogy a lány szavaira azt feleli a csábító: majd a forrásnál eszünk. S ott látják meg a fán függő áldozatokat. Több rajnai változatban azután már egyenesen azt válaszolja a csábító: „majd a hársfánál eszünk”, vagy „majd a hársfánál, azon van a te ennivalód” stb. (14—18). S forrás a letelepedés és gyilkosság helyén, távolabbi területeken pedig vértől buzgó forrás, mint véstűjósító előjel többször megjelenik a 2. (dél-német) és a Nicolai-formában. Ezeknek a francia elemeknek határa Nyugat-Ausztria, Nyugat-Csehország, északon kb. Nürnberg—Köln vonala.

A forrás mellett való letelepedés és az akasztott lányok jelenetének különböző származása — ami már az 1560 körüli augsburgi ponyván is együtt szerepel — okozhatta azt a zavart is, hogy a letelepedés a fejbenézéssel s a lány sírásával külön szakad, s utána tovább menve látják meg az akasztott lányokat. Így van a legelsőként feljegyzett nürnbergi ponyván is 1540 körül. S ebben a legkorábbi változatban egy más zavar is árulkodik a magyar származásra. Itt is *lány* az áldozat, mint a magyarok kívül mindenütt egész Európában, mégis a lány sírására azt a kérdést adják a lovag szájára: „talán otthon hagyott *uradat* siratod?” Egyedül a magyar ballada hősnője *asszony*, aki *urát* hagyja el a lovagért, méghozzá kivétel nélkül minden változatban!

Igen jellemző, hogy a holland—nyugátnémet formában szereplő választás a halálnevek között a francia vízbefojtást és a magyar akasztással együtt járó fejlevágást olvasztotta össze. Ugyanilyen egybeolvasztás az is, hogy a délnémet változatokban (a XVI. századi augsburgiban is) a lány kéri, hogy saját ruhájában akasszák fel, de a csábító le akarja vetkőztetni, mert ruhái jók lesznek hugának. A franciában, ahol vízbe fojtásról van szó, a vetkőzésre való felhívás — bár naív — de érthető mozzanat. S elég világosan látszik a fa-jelenet utólagos hatása egy Bonn-környéki szövegben is, ahol a Nicolai-forma végén, miután megölte a lányt, s fejét bedobta a *forrásba*, azt mondja a legény, hogy felakasztja magát a szemben levő hársfára. (218.)

Mindezekből az elhomályosulásokból és összeolvasztásokból világosan kitűnik, hogy a fa-alatti jelenet a magyaroktól került a németekhez, és tovább más népekhez, s nyugaton keveredett a franciák és hollandok felől beszivárgó nyugati típusal.

Honnan vették tehát a magyarok a balladát?

Itt két mozzanat jön döntően számításba: a ballada eleje és vége. A visszavétel nálunk különös súlyt kap, amilyent sehol máshol nem találunk Európában, viszont nyugaton ez a részlet valamilyen formában feltalálható: a francia

utal rá, az angol lányt hazatérésekor papagálya fogadja, s a lány arany kalitkát ígér neki, csak hallgasson róla, hol járt az éjszaka; a holland hősnő büszkén tér vissza a levágott fejjel apja lakomájára, ahol főhelyre ültetik. (Ennek a jelenetnek alapján hozták kapcsolatba balladánkat Judit és Holofernes történetével, és tartják eredetinek a holland változatot.) Vagy találkozik a lovag rokonaival, s kérdésükre megmondja, mit tett szeretőjével, (amire a francia ballada vége csak utal). A befejezésre egyedül a keleti német típustól nem kaphattunk indítást, ahol a testvér megy ki az erdőbe megmenteni hugát, s ott is ér véget a ballada. Ez a jelenet tehát ugyanúgy a nyugati típushoz kapcsolja balladánkat, mint az a tény, hogy hősnőnk ön-megmentő, mint a nyugati változatok hősnői. A nyugati formán belül azután világosan egy nemzethez köti balladánkat a kezdősorok egyezése. Itt a magyarok makacsul ismételnék egyetlen kezdőformulát; szinte minden változat rögtön a férfi szavaival kezdődik: „Gyere velem Mónár Anna hosszú útra, bújdosásra.” Sőt néhány csángó és székely szöveg egyenesen „sétálásra”, „szietálóba” hívja az asszonyt. Még töredékes, magyarországi változatok is ezzel kezdik, csak már nem párbeszéd, hanem tartalmi kivonat formájában: „A katona a menyecskét addig hívta, csalogatta” stb. Ez a kezdő formula egyedül csak a franciában található meg (lengyel és bizonyos keleti porosz változatokat egyelőre nem számítva), de ott szinte szóról-szóra: „Belle, allons nous épromener Tout le long de la mer coulante, Belle, allons-y, allons-y donc”, vagy „Veux-tu venir, bell’ Jeanneton, Le long de la mer coulante, Nous épromener tout au long.”, vagy „Allons-y, bell’, nous promener tout le long de la mer coulante, Allons-y bell’, nous promener” stb. 32 általam nyilvántartott változathoz 15 kezd ilyen formulával, köztük a legrégebbi és a legjobb feljegyzések. MILLIENNEK kitűnő gyűjtésében 14 változathoz 7-nek, NYGARD szerint pedig 36 kanadai kéziratos változathoz 24-nek ilyen a kezdete!

Kétségtelen tehát, hogy mi a franciáktól vettük át a Kékszakáll-monda balladai változatát: innen maradt fenn benne a kezdőformula, továbbá maga az alaptörténet a nőgyilkosról, aki utoljára rajtaveszt, s végül a visszatérés jelenete; azonban az átvett történetet erősen átalakítottuk, beleillesztettünk egy korábban ismeretlen jelenet-sort, s ebben a formában adtuk tovább a németeknek, akik közt messze földön elterjedt új, átalakított formájában. Ennek az átadásnak lehet nyoma, hogy egyes német változatokban — svájci, valamint szász-brandenburgi és északkeleti németeknél — felbukkan az Anna név is Anneli, Annchen, Hannchen formában (54., 63., 63a., 81., 134., 139., 141., 150—51., 153—6., 158., 163—4., 167.), sőt egy svájci változatban egyenesen *Müllerhaus*ból csábítja el a lovag Annelit (63a), ellentétben a nyugati formákkal, ahol főúri palotából. (Jellemző viszont, hogy itt is összeszedi atyja kincseit, mint a nyugati változatokban.) S egyetlen nyugatnémet szövegben (18.), mintha Mónár Annánk sorai bukkannának fel a halálnemek közti választás fogalmazásában: „Willst du umklimmen den hohen Baum?...” s a válaszban: „Ich kann nicht klimmen den hohen Baum...”

S hogy francia telepeseink kétségtelenül átadták itt, Keleteurópában a maguk másfajta történetét, azt bizonyítja a francia forma jellegzetes részeinek felbukkanása a lengyeleknél, amivel eddig mit sem tudott kezdeni a kutatás.

Náluk ugyan a lány lesz az áldozat, mint az északkeleti és Nicolai-féle német formában, de a csábító vízbe (folyóba) löki, mint a franciában, s itt a lány az, aki megkapaszkodik az ágba, illetve szoknyája akad bele, ő kéri a legény segítségét, de az kardjával levágja az ágot, mondván, hogy nem azért

lökte vízbe, hogy megmentse. Sőt a több mérföldön keresztül való szótlanság is elég gyakran felbukkan. CHILD tengeri úton keresztül képzei el a közvetítést, John MEIER egyszerűen megállapítja az egyezést, s hogy ez németek útján nem képzelhető el.² Megadja a rejtélyre a magyarázatot a francia telepek jelenléte az egykori Magyarországon a lengyel határ mentén. A Szepességben összefüggő nagy vallon terület létezett — tehát a gorálok tőszomszédságában —, s vallon telepek voltak a Hegyalján is, amelynek erős borkereskedelmi kapcsolatai voltak Krakkóval.³ A lengyeleknek azonban nem volt fa-alatti jelenetük, amit behelyettesítsenek az átvett történetbe, és ezzel más irányt adjanak neki. Náluk tehát megmaradtak a francia forma elemei, s a később ráretegződő keleti német formával ötvöződtek össze. Sőt, náluk is megmaradt halványabb formában a francia kezdőformula, amennyiben igen sok szöveg elején találjuk, hogy „rábeszélte Kasiát, hogy menjen vele” (a nyelvtérület keleti, nyugati, északi, déli és középső részein egyaránt szétszórva) — ez ugyanolyan tartalom-elmondássá változott forma, mint nálunk a dunántúli, de ritkábban megvan a közvetlen párbeszédes változata is „gyere, menjünk vándorolni!” „Wędruj, Kasiu, wędruj, bedziemy oboje” (70.) „Wędruj, Kasia, wędruj, nabierz srybła dosyc” (60.) „Będiesz ty, Kasiuniu, ze mną wędrować.” (78.) Németeknél a lengyel nyelvhatár mentén, egy magában álló sávon szintén feltűnnek hasonló kezdőformulák, szélesebb területen egy homályosabb: (134—5., 138., 140., 144—7., 149—151., 153., 159., 160a., 161., 163., 165., 172., 178., 185., 188—9.) „Ullrich wollt spazieren gehn, Redinchen wollte mit ihm gehen” s szűkebb területen egy szorosabban egyező (154—58., 162., 164., 167., 179.) (Slonsk, Brandenburg, Posen, Ny.- és K.-Poroszország, Szilézia).⁴ „Ach Anchen, schönstes Anchen mein, Komm du mit mir in den Walde häre in”. Németben ez a formula a más formulákat ismerő területek közt⁵ elszigetelten áll, a lengyelből viszont maradéktalanul megmagyarázható. Itt tehát ismét egymásra-torlódást látunk: a lengyel kezdőformula keletről bele-nyomul a nyugatról terjedő harmadik német típusba. Minthogy a lengyelek-nél különböző területeken mindenütt előfordul, a németeknél pedig csak a lengyelek melletti sávon, csak a lengyelek lehetnek az átadók. S náluk a franciából meg is magyarázhatjuk eredetét, a németeknél pedig nem.

² 95: „Die Übereinstimmung ist wohl mehr als zufällig, da auch ein so eigener Zug wie das Festhalten oder Hängebleiben an ins Wasser hängenden Zweigen wieder begegnet. Die Art des Herüberdringens der französischen Form kann hier ununtersucht bleiben, da das deutsche Lied hinsichtlich dieses Motivs keinerlei Spuren aufweist und es auch kaum enthalten haben wird.”

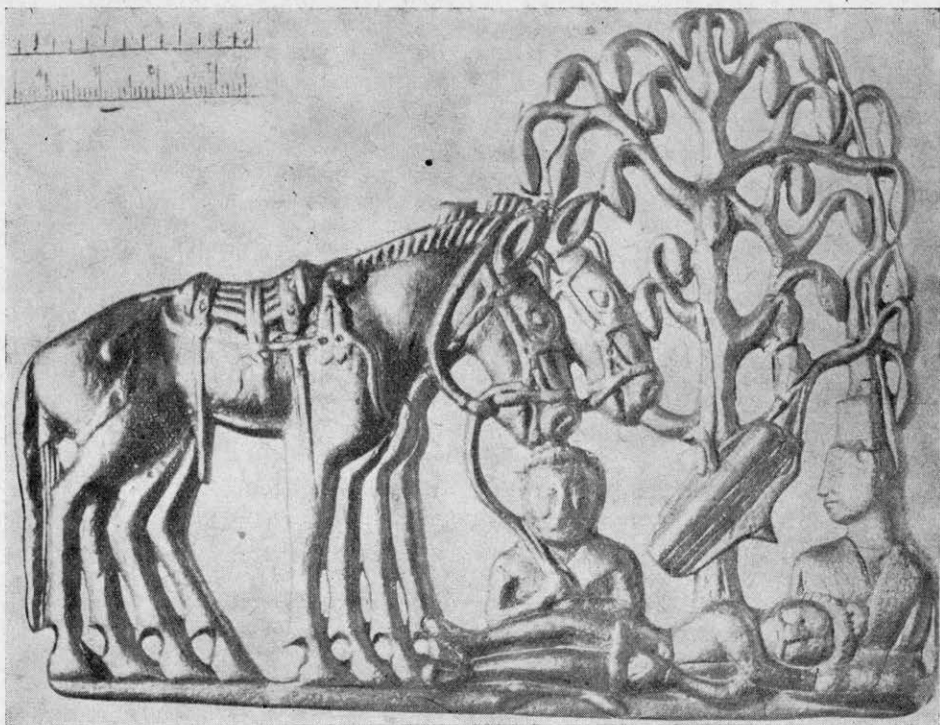
³ Itt évenkénti szekér-karavánokról van szó, tehát nagy tömegű kocsis és kísérő-személyzet — paraszti elemek — ismétlődő érintkezésére, jöves-menésére, kétnyelvűségére, együttívására és dalolására, ami népköltészeti hagyományok kicserélődésére már elfo-gadható alap.

⁴ Ezek a formulák olyan változatokban tűnnek fel, ahol a lányt a három kiáltás ellenére is meggyilkolják, s a végén a „mitől véres a kardod” jelenet következik, tehát mind a francia, mind a magyar fogalmazástól a lehető legtávolabb állanak.

⁵ A fontosabb német kezdő formulák a következők (csak a nálam teljes másolatban meglevő változatokból): „Wel will met Gert Olbert utriden gon, De mot sick kleiden in Samt un Seiden” 12—5. „Als Odilia ein klein Kind war . . . Sie wuchs dem Reiter wol in den Schooss.” 16—8., 20., 25. „Es ritt guet Reüter durch das Ried, Er sang ein schönes Tagelied, Er sang von heller stymme, das in der Bürg erklinget.” „in heller” helyett többnyire „auf dreierlei” van, valamint sokféle egyéb változat. 26—7., 29., 30—1., 36., 42., 52., 54., 63—63a., 91., 94—5., 103—4., 111—2., 203—4., 206., 213., 217—8., 221—2., 224.

A francia telepések keleteurópai hatásával és a magyarok által módosított forma visszavándorlásával tehát szépen megmagyarázható mindaz a rejtély és összevisszaság, ami balladánk északeurópai változataiban tapasztalható. Most már csak egy kérdés marad hátra: honnan vettük hát mi, magyarok, ezt a döntő jelentőségű fa-alatti jelenetet?

Erre a kérdésre LÁSZLÓ Gyula adta meg a helyes választ 1944-ben a *Honfoglaló magyar nép élete* c. könyvében (416—21. lap). Szibériai aranyveret,

1. kép. Kardhüvelyborító aranyveret a Minuszinszki medencéből, i. e. 300.

(XVI. sz-i) perzsa miniatúrák és XIV. sz-i Szent László-ábrázolások elemzése alapján az egész Molnár Anna mondát honfoglaláskori motívumnak nyilvánítja. Már NAGY Géza észrevette ugyanis, hogy Szent László ábrázolásaink egyik jelenete megegyezik egy Eremitage-beli szibériai aranyverettel. Ugyanez a jelenet nem szerepel a legenda ismert szövegében, ennek alapján már ő ki-mondta, hogy pogánykori monda-elemek nyomulhattak be Szent László legendánkba. (Ugyanezt vallja KARDOS, 100—1, a *Gesta Ungarorum*-mal kapcsolatban.) Az aranyveret egy fa alatt ülő nőt ábrázol, akinek ölébe egy alvó vitéz hajtja a fejét, mellettük egy ülő vitéz kantáron két lovat tart. Az alvó vitéz puzdrája és íja a fára van függesztve. (1. kép. ^{5a}). A Szent László-freskó-

^{5a} FETTICH N.: Zur Chronologie der sibirischen Goldplatten, 264.

2. kép. Bántornya—Turnisce, Muraköz, XIV. századi templomi falfestmény.

kon és miniatúrákon vagy ugyanez van ábrázolva, vagy annyiban módosul a jelenet, hogy nem Szt. László, hanem a kun vitéz szerepel a képen, ill. hogy nem fa alatt hajtja Szent László fejét a lány ölébe, hanem szobában, pompás ágyon fekvő. 2. kép. Itt a kun vitéz hajtja fejét az elrabolt lány ölébe, — a lány keze félreérthetetlenül mutatja a *fejben-keresés* mozdulatát — mellette áll lova, de fegyverzete nincs a fára akasztva. (Ugyanott Szent Lászlóval kapcsolatban is ábrázolták ezt a jelenetet.) 3. kép; (Zsegra, Szepes m. templomi falfestmény a XIV. századból); Szt. László a lány ölébe hajtja a fejét, sisakja és

3. kép. Zsegra, Szepes m., templomi falfestmény a XIV. századból.
(A XVII. sz.-ban erősen átfestve.)

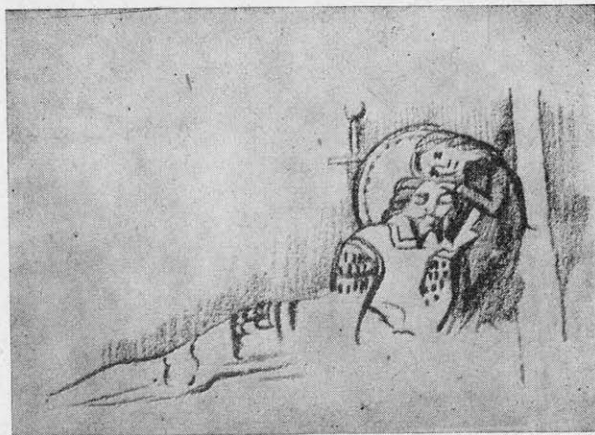

4. kép. Vitfalva, Szepes m., templomi falfestmény a XIV—XV. sz. fordulójáról.

5. kép. Maksa, Háromszék m., XIV. századi templomi falfestmény.

vaskesztyűje — tehát fegyverzetének darabjai — fel vannak akasztva a fára. (A fejben-keresés nincs ábrázolva.) 4. kép; Vitfalva, Szepes m. Templomi falfestmény a XIV/XV. sz. fordulójáról: Szt. László szobában, ágyon fekve a lány ölébe hajtja fejét, az fejében keres neki. 5. kép; Maksa, Háromszék m.: XIV. századi falfestmény a templomban: Szt. László — szobában fekve? — a lány ölébe hajtja fejét, az fejében keres. 6. kép; Székelyderzs, Háromszék m. templomi falfestmény a XV. sz.-ból: fa alatt? Szt. László a lány ölébe hajtja a fejét, mellette kardja és pajzsa. 7. kép; Vatikáni legendárium, magyar származású képsorozat egyik jelenete 1365—70-ből: Szt. László stilizált fa alatt a

6. kép. Székelyderzs, Háromszék m., templomi falfestmény a XV. századból.

7. kép. Vatikáni legendárium (magyar származású képsorozat) Szent László legenda ábrázolása 1365—70-ből.

lány ölébe hajtja a fejét, a lány ujjaival Szt. László hajában babrál. A fák itt már csak díszítményként hatnak.

FETICH Nándor azt is észrevette, hogy a szibériai aranylemezen a nő kezével a férfi hajában babrál. Ugyanez állapítható meg a Szent László-ábrázolásokon is. Ez adta az ötletet LÁSZLÓ Gyulának, hogy a képsorozatot Molnár Annával hozza kapcsolatba. Ő a Szent László freskók egy másik jelenetére is

8. kép. A Thuróczy Krónika címlapja 1488-ból.

felhívta a figyelmet, amely szintén megtalálható szibériai és más keleti ábrázolásokon: Szent László és a kun vitéz lóról leugorva birkózik egymással. (8. kép: a Thuróczy Krónika címlapja 1488-ból. 9. kép: a Képes Krónika 1358 utáni Szent László ábrázolása: a két vitéz birkózása.)

LÁSZLÓ Gyula szerint balladánkba később került bele az akasztott lányok képzete, egyébként az egész Kékszakáll-monda teljesen a régi hősnének maradványa. „Különb ennel egyidőben a Molnár Anna-történet is megjelenik nyugaton a jellegzetes *fejbenézés*-sel együtt. Nem hatásról, hanem kölcsönhatásról van tehát szó.”

Az utóbbi állítással és általában LÁSZLÓ Gyula megállapításával teljesen egyetértek, azonban az előzmények után természetes, hogy a magyar hősének hatása csakis a fa-alatti jelenetre szorítkozhatik. (Ha a franciákhoz is tőlünk került volna a ballada, nem valószínű, hogy pont ez a megragadó mozzanat maradt volna ki belőle.) Nyilvánvaló tehát, hogy a magyarok a franciáktól kapott balladát egy keleti hősénekből származó mozzanattal alakították át, és így került át balladánk a németekhez. Csak egy lépés hiányzik még a bizonyításból: eddig csak *kép* áll szemben a Molnár Anna *szövegével*. Igaz, hogy ezek a képek minden valószínűség szerint mondát, hőséneket ábrázolnak, mégis

9. kép. Részlet a Képes Krónikából (1358 után). LÁSZLÓ Gy. vázlata.

mindaddig, amíg a megfelelő szövegeket nem tudjuk melléjük tenni, ez csak valószínűség marad, nem bizonyosság.

Ezen a ponton vált szükségessé a szibériai epikus anyag áttekintése. Nyilvánvaló volt ugyanis, hogyha egy olyan szívós életű mondával van dolgunk, amely időszámításunk előtt 300-ban már ábrázolásra került, és Belső-Ázsiától Perzsián keresztül a XIV. századi Magyarorszáig annyiszor ábrázolták, feltétlenül nyomát kell találnunk a mai szibériai hagyományban is. Ebben a feltevésben nem is csalatkozunk. A képeknek megfelelő jeleneteket és sok egyebet meg lehetett találni a török népek epikus hagyományában. Ezeket az eredményeket szeretném a következőkben röviden előadni.

RADLOFF abakáni kötetében, Sugdjul Mergän hősenekében (II. köt. 12. sz.) találunk egy jellemző helyet. Az ének arról szól, hogy egy idegen hős megöli két gyermek apját-anyját (olyan birkózásban, mint amilyen a Szent László-

ábrázolásokon látható, s amelyről még később lesz szó); elhajtja népét-jóságát, és meg akarja ölni a gyermekeket is, hogy megelőzze a felnövekvő utódok bosszúját. Azonban a megölt szülők is mitikus hősök voltak, ezért az égi Kudaik meg akarják menteni a gyermekeket, két hattyút küldenek le az égből, azok táltos paripává válnak, szájukba veszik a gyermekeket, és kezdetét veszi egy mitikus méretű üldözés földi, égi és földalatti rétegeken keresztül. Végre egy segítő hős megmondja a menekülés útját, és ennek nyomán a táltos ló eljut egy fehér síkság közepén álló aranyos-ezüstös jegenyéhez (331. lap 794. sortól): „Arany jegenyefa atyám, mondja itt a lány, Ezüst jegenyefa anyám, mondja: Az ellenség elől menekülők! Egy derék hős üldöz engem, Segíts engem arany jegenyefa!” A fa oldalában ajtó nyílik ki, ahol belép a lány öccsével együtt, s ott egy másik napos-holdas vidék tárul ki előtte. Enni, inni valót talál, majd elalszik, s midőn felébred, egy leányzó ölében találja fejét, aki neki fejében keres.”

Ugyanebben az énekben szerepel egy más csodálatos fa is, (379—80. sor) „Az ágas-bogas vas vörösfenyő”, amelynek tövéhez kötötte a hős sárga lovát. Amint később látni fogjuk, ez a vas vörösfenyő rendszerint kilenc ágú és ugyanúgy vagy a menekülést, vagy más forduló pontot jelent az énekekben, mint a fenti arany jegenyenyár. Néha a vas vörösfenyő mellett kilenc sarkú vasház áll, és abban folyik le a fentihez hasonló, vagy más, döntő jelenet, így például RADLOFF altáji énekeiben (I, 432 Sojon II. 96. sortól): Küdjüttün Mudun fakó lovát a vasnyárfához köti, belép a mellette levő házba és így szól: „Mért öltétek meg a testvéremet?” Ugyanígy a Kartaga¹ Mergen-ről szóló Kaacsinsz énekben (II. 15 sz.). Ebben egy hős hugát távollétében elrabolta egy ellenséges vitéz. Bátyja megy keresni világokon át, közben két segítőtárs is csatlakozik hozzá, akikkel eljut egy kilenc sarkú vasházhoz. Ide már csak maga a hős mer belépni, és ott találja ellenfelét (521. lap 717. sor.): „A derék hős Töngüs-kán arany ágyon aludt, Hét sárga leányzó fejét tartva tetvezte.” Adáz küzdelem kezdődik, a hős megöli ellenfelét, végül őt is majdnem elpusztítják az alvilági démonok. Táltos lova segítségért fut a két segítő társához, ezek azonban már nem akarnak rajta segíteni, s oda kötözik a paripát a kilenc ágú vas vörösfenyőhöz. A táltos ló elszabadul, hosszú kalandok után eljut egy másik fához, mely „egy hegyhát lábánál áll, arany levelei és ezüst kérge van”. Ennek lábánál akar meghalni, amikor hozzáfut egy idegen ló, melyet az égi Kudaik küldtek segíteni; feléleszti a táltosparipát, ketten együtt megkeresik uruk ellenfelének külső élet-lelkét, megölik, s ezzel megmentik a hőst.

DÜRENKOVA egyik énekének hőse (12. sz. Kan Mergen) felkeresi a szörnyű Kara Müküt; borzalmas kalandok után jut el hozzá: hetven kovács elfogja, és kemencében izzítja, majd innen megszabadulva egy vasvitézt kell megölnie, míg végre bejut a vasházba. (101. lap 2. bek. 7. sor) „Akkor negyven szobáján át bemenve meglátta Mergen Kán, hogy a kilenc feleségű Kara Mükü aranyos ágyon fekve, horkolva alszik. Hat asszony sűrűn forogva, talpát törölgeti, hét asszony fejét tetvezve elaltatja.” A hős megüti ellenfelét, hogy Erlik kán egész alvilági birodalma viszhangzott tőle, azután szörnyű küzdelemben megöli. Hasonló jelenet található RADLOFF abakáni énekeiben is (II. 9. sz. Kara Pan), amikor az üldöző hős démoni szörnyet talál a házban (238. lap. 489—93. sor): „hét fülű, hét fülbevalójú leány fekszik ott. Három leány legyezi egy kendővel, három leány tetvezi fejét, három leány talpát nyalja.”

De mint az első példában is láttuk, a fejben-keresés nemcsak az ellenféllel kapcsolatban jelentkezik, hanem az ének hősével kapcsolatban is. Így

pl. Joloi Kánnak, a karakirgiz hősnek felesége találkozik sokáig nem látott fiával (RADLOFF V. köt. II. Kan Joloi, 3796. sor): „Ak Saikal átölelte őt, lerántotta a lóról, üdvözölni sem tudta, annyira elhagyta minden ereje, hogy beszélni sem tudott; Ak Saikal fekete fejét kaparta körmeivel.” Itt a fejben-keresés érzelmi jellege egészen határozottan látszik. Álomban ringató jellege viszont, más részletekben derül ki világosan. RADLOFF altáji (I.) kötetében, egy különben töredékes énekben (Sojonen auf chinesischem Gebiet, I. sz. Pagai Tjürü) egy kán leánya legelteti a ménest, a hős ifjú találkozik vele. A lány így szól hozzá: „Keress a fejemben, mire az ifjú megtette neki és a lány elaludt.” (Ekkor csikót tesz a hasába, így kényszeríti feleségévé. Ugyanez a jelenet, de már fejben-keresés nélkül, szerepel Bogda Gesser kán viselt dolgai közt is.) Egy burját-mongol mesében (POTANIN 4. vüp., 200 36. sz. Dolon Ebugut) a hős csodás képességű kísérőjét, a gyorsfutót verseny közben úgy akarják ellenfelei akadályozni, hogy „a megjelölt távolságra odaérve egy öreg asszony ül az úton, aki hívta őt, hogy pihenjen; kezdett keresni a fejében; mire az elaludt”, s midőn felébredt ellenfelei már féluton jártak.

Ez a fejben-keresési jelenet tehát hősénekekben mindig a történet döntő fordulópontján jelenik meg, vagy a döntő harc előtt s az ellenféllel kapcsolatban, vagy az üldözött menekülése helyén, s vagy az üldözöttel, vagy a szörnyű ellenféllel történik, vagy a csodás fa tövében, vagy a nem kevésbé csodás ház belsejében. Pontosan úgy, mint a Szent László-ábrázolásokon: vagy a kun vitézzel a harc előtt, vagy Lászlóval a harc után, vagy fa tövében, vagy szobában ágyon. (S mint Mónár Annában is: a gyilkosság — tehát a harc — előtt, a halál — menekülés helyén, a fa alatt az ellenféllel.)

Ugyanígy a történet döntő pontjain jelenik meg a csodálatos fa is. Ez mindig az idézett két formában szerepel. Vagy aranyos-ezüstös jegenyenyárfa, (e helyett néha nyír-, szil- vagy fűzfa is szerepel), vagypedig kilenc ágú vas vörösfenyő. A két képzet többszörösen összefonódik egymásba, mert sokszor a nyárfát is vasnak nevezik. Ez a két fa ugyanis tulajdonképpen egy és ugyanaz: a nagy világfa, mely az alvilágtól az egekig átszeli a mindenséget. Alvilági része a vas vörösfenyő, égi része az aranyos jegenye. Ennek megfelelően a vas vörösfenyővel a halál képzete függ össze, a jegenyével pedig sokkal többször az égi istenség, az élet és segítség képzete.

Első példánkban az arany jegenyefa ajtaján belépve, tulajdonképp a másvilágba jut el a hősnő. Egy Kara-kirgiz énekben (RADLOFF V. Er Töstük) a fia számára menyet hozó apa a terebélyes jegenyefa tövében éjszakázik, ahol egy alvilági szörny legyőzi őt, és gyermekei lelkét követeli tőle. Ezután fia maga megy a fához, legyőzi a szörnyet, és a jegenye tövénél lejut az alvilágba, ahonnan hosszú kalandok és harcok, sőt házasság után újra fel akar jönni a felvilágra: (1778. sor) „A föld közepéhez érkezett, ott állt egy magas szilfa (néhány sorral alább, azonban már jegenyefáról van szó), égi ér a csúcsa.” S itt a magyar mesékből jól ismert jelenet következik a griffmadár fiókaival, amiket megsegített, mire a griffmadár felviszi a felvilágba. Mikor a mítikus hőst valami nagy veszély fenyegeti, akkor „reszket a jegenyefa töve, kavarog a tenger feneké” (RADLOFF V., 340 885—95. sor. Semetei. U. o. Joloi kánban 1889. sor után). Mikor a karakirgizek hősét, Joloi kánt felesége megszabadítja: ennek a jegenyének a törzséhez kötve találja lovait, férje pedig a fa tövében alszik halálos álmot, míg felesége felszabadítja a lovakat, feléleszti a hőst, s elmenekülnek. (Uo. 1889. sortól).

Égészen világos a vas vörösfenyő magyarázata SCHIEFNER egy minu-

szinzszi hősénekében (15. sz.): egy leány megölt bátyja fejéért lemegy az alvilágba, ahol egy vasházat talál, mely ezúttal negyven sarkú, (455—62. sor) „ahol az Irle Kánok laknak” (az alvilág istenei). „Kilenc vörösfenyő sarjad ennek a háznak az ajtaja előtt egy töből magasra. Ez az ő oszlopuk, ahová a kilenc Irle kán lovát kötözi ott alant...” (481. sortól) „Az időben, midőn Kudai a földet és az eget teremtette, akkor alkotta ezt a vörösfenyőt. Senki se jutott még élve ehhez a fához, sem ember, sem állat, csak az Irle kánok.” Éppen ezért a nagy hősök holttestét erre a fára temetik. Ugyancsak minuszszinszi énekekben mondja a mitikus hős élete végén fiának (SCHIEFNER 8. sz. 186. sor): „Ha meghalok, sohase temessetek a föld méhébe. Kötözd össze a kilenc vörösfenyő csúcsát egymáshoz, és tedd a koporsót a csúcsára.” RADLOFF sor-tatár énekeiben is (I. köt. 6. sz. 83—85. sor) „kilenc vörösfenyő csúcsára” teszik a hős csontjait „hatvan égi rétegen túl.” Ezért van, hogy, mint fentebb is láttuk, a mitikus hősök elpusztítása is, valami módon e csodás fánál történik. Így pl. RADLOFF altáji énekeiben (I. 8. sz. 416. sor, u. így VERBICKIJ, 141. 33. sor) egy asszony testéből ellopott gyermeket „a vas vörösfenyő csúcsára vasszegekkel odaszegezve” találják. Az is természetes ezek szerint, hogy a „világ vége” az égbe nyúló *vashegyről* fenyegeti az emberiséget (SCHIEFNER V. sz. 529. sor) „ahol a hold és a nap lenyugszik, a távol messzeségben tenger folyik, ott áll egy hegy az ég közelében, ezen a vashegyen nő hét magas vörösfenyő, mely egészen az égig emeli fejét” (a hét egyes török népeknél éppen olyan szent szám, mint a kilenc). Az elhomályosulás útja is jellemző az eredeti képre. Burját történetben (POTANIN, 198 35e) a láma *temetőben* emelkedő aranyos jegenyéhez küldi a hőst, ahol megtudja, amit akar.

A halál helye mitikus hősök számára lehet éppen az élet kezdésének pontja is. Egy altáji mondában pl. (RADLOFF I. 6. sz. 383—4. sor): „A vas vörösfenyő tövében született Kizil Tas.” RADLOFF kazak mondáiban (III. köt. 13. sz., 1515—50. sor): „a fekete domb oldalán áll egy sűrű jegenyenyárfa...”, a menekülő szülők itt teszik le gyermeküket. „A halál helyén vált ő élővé.” Az ifjú hősök sokszor ezeken a csodálatos fákon kapják meg hősi fegyverzetüket. Altáji mondában (RADLOFF I. 35 III. 172. sor): „kint a vas jegenyefánál arany nyereggel, arany zablával egy acélszürke paripa áll odakötözve. A vas nyárfa körül járva zabláját csörgetve látta ott állni. A fekete cölöpre támasztva, pompás fekete íjját látott.” Ugyancsak altáji — sor-tatár mondában — (RADLOFF I, 357 53—118. sor): „A tenger partjára ért, a parton egy gyönyörű nyírfa áll.” A tövében alszanak, reggelre nyereg, kantár van a lován, ételt és ruhát kap a hős. Mielőtt tovább mennének, fehér fejű öreg szól rá a fa tetejéről, és nevet ad a hősnek. (Ez a névadás mindig mágikus mozzanat, e nélkül nem lehet teljes értékű vitéz a hős.) Midőn megkérdi az öreget, hogy ki ő, azt feleli: „Ki vagyok? A teremtő Isten vagyok”. Még egy elhomályosult burját-mongol történetben (POTANIN 147. sz. 509. lap) is megtaláljuk, hogy a hős levelet kap a neki égből rendelt leánytól, hogy fegyverzete az arany jegenyefa tövében van elásva.

Láttuk, hogy a történetek döntő fordulópontjai: nagy veszély, vagy veszélyből való menekülés mindig a csodálatos világgal kapcsolatos, és ugyancsak ezzel kapcsolatos a fejben-keresési jelenet is. Ez a két mozzanat azonban teljes és világos formájában csak a legmitikusabb, legrégebbi énekekben kerül elő, elsősorban a minuszszinszi medencében, az abakáni tatárok között, tehát RADLOFF második kötetében és SCHIEFNER anyagában, valamint DÜRENKOVA sor-tatár gyűjteményében. Elhomályosulva, töredékesen még az egyéb

altáji és a karakirgiz anyagban is találkozunk velük. (A kara-irgizekről azt tartják, hogy az Abakáni-vidékről rajzottak ki.) Ez az a terület, amellyel a honfoglaló magyarság közvetlenül a honfoglalás előtt olyan szoros kapcsolatban állott, hogy öltözetének, fegyverzetének, művészetének egy jelentékeny része teljesen egyezik az egykori Abakán vidéki művészettel. (FETTICH, 39—40; a hét honfoglaló törzs közül pedig kettő, a „Kürt” és a „Kér” valószínűleg középázsiai eredetű. NÉMETH, 275.)⁶

Mindez érthetővé teszi, hogy az idézett monda-elemek tökéletesen egyeznek egyrészt a Szent László-ábrázolásokon látható jelenetekkel, másrészt az i. e. 300-ból származó szibériai aranylelettel. Ha ez utóbbit gondosan megnézzük, rögtön felismerjük a fa-ábrázolásban szövegeink kilenc ágú vas vörösfenyőjét. A stilizált, girbe-gurba kopasz ágak, melyeknek végén csomókban lóg a levél, félreismerhetetlenül vas vörösfenyőt ábrázolnak (NAGY Géza szomorú fűznek magyarázta.) S ha megszámloljuk az elágazásokat, pontosan kilencet kapunk. Ez kétségtelenül bizonyítja, hogy az egykori aranyveret és a 2200 évvel később feljegyzett szövegek ugyanazt a jelenetet adják elő. Még biztosabbá válik ez a további részletekből. A fán látható íj és puzdra elárulja, hogy olyan jelenetről van szó, ahol a fiatal hős a fa alatt kapja meg fegyverzetét. Ez a hős persze lehet az alvó bajszos alak is, mert az alábbiakban látni fogjuk, hogy sok esetben három éves gyermek, mint teljes értékű mítikus hős szerepel a történetekben. Ábrázolása tehát csakis kifejlett férfiként lehetséges. Ha a László-ábrázolásokat vesszük szemügyre, amelyben egyszer az ellenséges hős — a kun vitéz — fekszik a fa alatt, és neki keres fejében az elrabolt lány a harc előtt, máskor — az összes többiekben — pedig Szent Lászlónak a harc után, még pedig egyes esetekben fa alatt, amelyre fel van téve fegyverzetének egy része, más esetben, szobában, pompás ágyon, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy a szibériai mondarészletek különböző variációi kerültek itt ábrázolásra. Ez kétségtelenné teszi, hogy a XIV. században az ilyen fajta énekek — legalábbis Szent Lászlóval kapcsolatban —, általánosan ismertek lehettek. Különböznem tudták volna az ország legtávolabb eső pontjain, falusi templomokban éppen úgy, mint királyi miniátor-műhelyben, megfesteni a mondának különböző változatait. Teljesen igaza van LÁSZLÓ Gyulának, mikor elutasítja azt a nézetet, mely ezeket a képeket egy közös képtípus mintájából próbálja levezetni. Hiszen nemcsak a kép-felépítés különböző, hanem az ábrázolt monдавáltozatok is. Ezt csak egyféleképp lehet értelmezni: a XIV. században még nagyjából hasonló változatokban élhetett egy szibériai típusú monda Szent Lászlóra alkalmazva, mint a mai szibériai hősénekekben.

Ezt kétségtelenné teszi a LÁSZLÓ Gyula által elemzett másik képtípus is a lóról leugró vitézek birkózása. Ez olyan általános eleme a szibériai hősénekeknek, hogy szinte szóról szóra ismétlődő formulákban jelenik meg — természetesen ismét csak a fentebb körülírt, régiesebb hagyomány területén. Ott a hősök harca mindig következetesen ily módon történik. Lássunk egy példát (RADLOFF II. 14. sz. 2180. sortól): „leugranak a lóról, ledobják pánccéljukat, birkóznak, Derékon ragadták meg egymást. Ide-oda hajolva küzdöttek, Mint vad csikók nyerítettek. Előre-hátra hajolva küzdöttek. Mint ifjú tinók bőgtek. Ahova kezeikkel nyúltak, kitépték egymás húsát. Hét napig küzdöttek. Földre

⁶ „A középázsiai törökséggel, valószínűleg a türk birodalommal, kapcsolják össze a magyarságot a *Kürt* és a *Kér*. Ezek középázsiai törzsek nevei, s e nevek — azt hiszem — nem az illető törzsektől függetlenül kerültek a magyarokhoz.” Lásd még FETTICH N.; Archeol. Hungarica 21. k. 4. fej.

sohasem estek. Kilenc napig küzdöttek, porba sohasem hullottak. Lábaikkal taposták egymást. Az égnek támaszkodó vas hegyhát lapos síksággá omlott össze. Az ég sátora alatt a szárnyas madár nem volt képes tovább fészkében maradni, a fekete föld tetején a karmos állat nem maradhatott barlangjában.” Évek telnek el, a hősök lefognak, végre az ellenfél gyengülni kezd: „Keveset járt lábon, sokat támaszkodott tenyerére . . . (a hős végre) megragadja fel-emeli, nem engedi a tabilgi-bokorba kapaszkodni, nem engedi a lencsefához támaszkodni, a magas ég mentén felemeli őt, lezúditja a földre,” s többnyire hat helyen széttapossa a gerincét. Van olyan birkózás is (SCHIEFNER 1. sz. 410. sor), ahol a három éves gyermek birkózása közben — akit az égi Kudaik hívtak segítségül a szörnyű „Hattyú asszony” ellen, — az egész világegyetem megrendül; az égi Kudaik három napra felfüggesztik a harcot, hogy megerősítsék a földet és az eget, amely nem bírja ki ezt a szörnyű rázkódást.

Nyilvánvaló, hogy Szent László és a kun vitéz birkózása ennek az általános formulának egy változata, (ami már egy szkíta vereten is látható), s amit LÁSZLÓ Gyula helyesen látott meg szövegek nélkül is, pusztán a hasonló szibériai és magyar ábrázolások alapján.

Lássuk most a Molnár Anna összefüggését a fentiekkel. Mindenekelőtt szögezzük le, hogy a kilencágú vas vörösfenyő mint világfa a magyar nép hitvilágában szinte a mai napig fennmaradt. Szűcs Sándor jegyezte fel 1921-ben egy 89 éves pásztortól a következő adatot (1945, 23): az öreg pásztor hallotta egy darvástól, hogy „van a világon egy csudálatos nagy fa, amelyiknek *kilenc* elhajló ága van, mindenik egy-egy erdővel vetekszik. Ha ezek elkezdenek kavarogni, ombolyogni, abból támad a szél. Olyan csudálatos nagy fa ez, hogy nemcsak a hold jár el az ága között, hanem a nap is. De ezt a fát csak az leli meg, hogy hol van, merre van, aki foggal született . . .”

Nem csoda tehát, ha a XIV. században még a hozzáfűződő epikus hagyomány-anyag is életben volt.

Molnár Anna burkus-fája a szibériai szövegek alapján tökéletesen érthetővé válik. Ha volt a magyarságnak egy olyan csodálatos fája, amely a halállal szoros összefüggésben állt; ahova a szörnyek áldozataikat felszögezték, ahová a mitikus hősök holttesteit tették; amely a történetek fordulópontjain szokott megjelenni, mint a nagy veszély, a nagy harcok, de egyúttal a nagy meneküléseknek is színhelye, akkor nyilvánvaló, miért kerül a Kékszakáll-monda fordulópontjára ez a fa a halastó helyére, és mért függnek rajta felakasztva az előzőleg megölt asszonyok holttesteit. Sőt ezen felül még a *burkusfa*-név is megfejthető, amit a gyűjtők árnyas, ágas-bogas, terebélyes fának magyaráznak (nyilván népi adatközlés nyomán). A kilencágú vas vörösfenyőről is azt olvassuk néha, RADLOFF fordításában, hogy „Schön verzweigt” azaz szépen elágazó, tehát terebélyes, ágas-bogas.

A fejben-kereséssel kapcsolatban két dolgot kell megjegyeznünk: Az egyik az, hogy költői szövegben balladánkon kívül (és a vele összefüggő német-dán változaton kívül) sehol nem találjuk, csak a szibériai hősepikában.⁷ Másod-

⁷ A fentiekén kívül még a voguloknál is VNGY II/1,73 A larvosi fejedelemlhősök éneke: „Nap-hevű-holdvilág-hevű-szent-kard vöcsök képében most alárepült. Amint leérkezik, hát im ánya az öccse fejében tetűt keres. Nap-hevű-holdvilág-hevű-szent-kard gondolkodik: „Ugyan miképp lehetne itt cselekedni? Mi páncélos emberek, ha szent melleink (birokra kelve) egymás mellé érnek, kettőnk közül melyik férfinak pikkelyes fapikkelyeit (értsd: bőrét) hasítják le? Egy erejük lévén, csak hiába fogunk egymással küzdeni”

szor: hogy ott túlnyomó részt a csudás fával kapcsolatban jelentkezik, vagy olyan helyen, ahol más variánsban az szokott állani; mindig döntő harc előtt vagy menekülés után. A hősének-anyagban különben is sajátságos módon sokat szerepel ez a fereg. Ha a hős égen-földön kalandozik, a nagy idő múlását azzal érzékeltetik, hogy lova hosszú szőrt ereszt, tetvei pedig pacsirta-nagyságúvá nőnek. Sőt egy ízben a hős előkelő származását érzékeltetve azt mondja a szöveg, hogy „vére fekete volt, *tetűi kékek*.” S itt lehetetlen nem gondolni a Margit legenda egy helyére, amely valami hasonló mozzanathoz lehet költői átértelmezése: „Szent Margit asszonynak, ő férgei, tetűi láttatnak vala fordultatni mind fehérséges gyönggyé.”

Természetesen nem szabad azt várnunk, hogy minden egyes mozzanatra pontos megfelelést kapjunk, vagyis hogy a különböző ábrázolások, a különböző szibériai történetek és a Molnár Anna jelenetek minden egyes mozzanatot ugyanolyan csoportosításban tartalmazzanak. Amint látjuk, itt nem *egy meghatározott* jelenetről van szó, hanem *jelenet-típusról*, amely különböző variációkban tűnik elénk. Azonban mindegyikben közös bizonyos lényeges elem, és ez a döntő. De még az sem lehetetlen, hogy valaha ráakadunk akár a Szent László-legenda, akár a szibériai aranylemez, akár Molnár Anna-balladánk fa-alatti jelenetének pontos szövegmására. Meg kell gondolnunk ugyanis, hogy a fenti példákat meglehetősen szűkre szabott anyagból választottuk csak ki. Ami rendelkezésre áll, az mindössze SCHIEFNERnek csak német fordításban feljegyzett 15 éneke (a minuszinszki medencéből), valamint RADLOFF második, abakáni kötete (21 ének eredetiben és fordításban) s végül DÜRENKOVA 14 sor-tatár éneke (eredetiben és orosz fordításban). RADLOFF további kötetei vagy csak egészen elhomályosult, töredékes példákat nyújtanak vagy azt sem. POTANIN pedig és még inkább VERBICKIJ már csak pár soros kivonatokat közöl, azt is fordításban. Már pedig ez utóbbiakból rendkívül sok fontos elem kimaradhatott, hiszen tudjuk DÜRENKOVA leírásából is, de a jugoszláv hősi epika tanulságaiból is, hogy az énekmondók tudják részletesen is és egész kivonatossan is előadni szövegeiket. Van úgy, — különösen ha gyűjtőknek diktál —, hogy néhány száz sorban vonja össze azt az éneket, amit megfelelő légkörben, szabadon előadva esetleg tizenkétezer sorban fogalmaz meg. Nem lehetetlen, hogy a fejbenezés jelenetét tartalmazta például az a pár soros kivonatban előadott hősének is, amely Szent László és a kun vitéz harcához legközelebb áll (POTANIN 173. sz.): A hős harcol ellenségeivel, alvilági szörnyekkel. Eközben feje fölött elrepül egy leányzó kakuk-madár képében és odakiáltja neki: „egy hős üldöz ments meg, különben többé nem látsz engem.” Erre a vitéz megöli a két alvilági szörnyet, lóra pattan, és utánaered az üldözőnek. Amint eléri, birkózik vele. Fölemeli magasan az erdő fölé, és a földhöz vágja. Azután lovára veszi a leányzót, és haza lovagol.

Az összehasonlító anyag csekély voltát fokozza, hogy egyes fejlettebb türk népeknél a régi mitikus történetek már reálisra változtak, és a minket érdeklő mozzanatok részben vagy teljesen kikoptak belőlük. A mitikus birkózás átalakulása jól szemlélteti ezt a folyamatot. A számos változat mellett, mely szinte szó szerint egyezik az idézettel, vannak olyanok is, ahol a küzdő felek megkérdezik egymástól, milyen küzdésmódot választanak, nyilat, kardot vagy birkózást. (Ez sokszor így van meséinkben is.) Bizonyos esetekben először nyíllal kezdik, majd birkózással folytatják. További fejlődési fok az, mikor már a birkózásnak nincsenek mitikus méretei, abba is hagyják, miután az egyik hős megjegyzi, hogy „az nem válik hírnevük előnyére.” (RADLOFF,

V., 62). Jellemző, hogy ebben az esetben puskával folytatják a küzdelmet. A fejlődés végső pontja a kara-kirgiz Manasz eposzban látható (RADLOFF V. Boh Murum 1205. sor): Itt nagy versenyt rendeznek (ilyen versenyek a régies anyagban mitikus méretűek, az egész al- és felvilágon keresztül folynak), ez azonban már teljesen emberi viszonyok között folyik le; birkóznak is, s a birkózó felek egyikéről hátul leszakad a nadrág, mire köznevetség tárgya lesz. Nyilvánvaló, hogy ilyen fejlődési fokon már nem találhatjuk meg balladánk és a régi ábrázolások megfelelőit.

Ez egyúttal arra is rámutat, hogy a Molnár Anna és a Szent László legenda-jelenet a hősénekek egy nagyon régies fejlődési fokát tükrözik. Ilyen — abakáni mintájú — hősénekeknek kellett élni a magyarság körében még a XIV. században.

Hősének-részletnek belekerülése balladába nem feltűnő jelenség, sőt azt mondhatjuk: szabályszerű. MENÉNDEZ—PIDÁL munkássága óta tudjuk, hogy egyrészt a ballada időrendben a hősének után következik, másrészt több esetben annak mozzanataiból vagy meséjének összevont formájából vált ballada vagy ballada-részlet. Spanyolországban ugyanis hősénekeknek későbbi, datált, krónika-változatai szó szerinti szöveg-egyezéseket mutatnak balladákkal. Ugyancsak ő és nyomán mások mutattak ki hasonló összefüggéseket a germán Kudrun (D. Vlr. 4. J. MEIER), Wolfdietrich (SEEMANN, 1955) francia romance-ok és mai balladák között. Általános tapasztalat az ilyen kapcsolatokban, hogy a terjedelmes, részletező epikus ének rövid, tömör balladává változik, legtöbbször azáltal, hogy a balladai történet leszűkül a hősénekek egyetlen, legmegragadóbb mozzanatára. Molnár Annánk fa-alatti jelenete tehát csak ennek az általános jelenségnek egyik példája a magyar anyagban.

Nem az egyedüli példája azonban. A szibériai anyag tanulmányozása során több ballada és ballada-részlet bizonyult a hősi epika leszármazottjának. Lássuk először a legkétségtelenebb eseteket, amikor formulák, illetőleg elemek pontos, majdnem szó szerinti megfelelését állapíthatjuk meg. (Már amennyire fordításon, sőt kétszeri fordításon keresztül szó szerinti egyezést meg lehet állapítani: törökből németre vagy oroszra és azon át magyarra.)

Angoli Borbála balladánknak szinte minden változata végén szerepel és más balladáinkban is szórványosan a következő záró formula: „vérem a véreddel, egy patakot mosson, testem a testeddel egy sírban nyugodjon, lelkem a lelkeddel egy istent imádjon.” (Egy újonnan fölfedezett, mezőségi változatban „vérem a véreddel” után „csontam a csontaddal” áll). Ez a formula balladánknak a halott szerető felett öngyilkosságot elkövető vőlegény ajkára van adva, és Európában magában áll. A hasonló helyen alkalmazott francia—német formula kb. annyit jelent „te megholtál értem, én is szenvedek érted”, amit néha a magyarok is alkalmaznak a fenti formula előtt.

Már BERZE NAGY megállapította (I, 219), hogy formulánknak megfelelő szövegrészek szerepelnek abakáni hősénekekben a barátsághöz kötött szerződés formájaként. Pl. (RADLOFF II. 2. sz. 757—9. sor) „Halálunkkor legyenek lelkeink együtt, vérünk ha folyik, háf folyjon egybe, — mondván barátokká váltak.” (Uo. 5. sz. 1194—6. sor): „Mint két fül, olyan barátok akarunk lenni, ha meghalunk, legyenek csontjaink együtt, vérünk ha folyik, folyjon együtt.” (Uo. 6. sz. 434. sor): „Ha meghalunk, csontjaink legyenek együtt, ha folyni fog, vérünk legyen együtt, Legyünk barátok mind a hárman.” (Uo. 19. sz. 1416—9. sor): „Gyere hozzám, ha nekem rosszul megy, s ha neked rosszul megy, én megyek hozzád, Csontjaink egy halmot alkossanak, kifolyt

vérünk egy folyót alkosson.” Ezekhez hozzátehetjük még a következőket: (Uo. 14. sz. 2800 körül) „Mindig barátok akarunk lenni, mint egy tehén két szarva, holttetemeinket akarjuk látni, megsemmisített lelkeinknek utána-megyünk.” (Uo. 21. sz. 739—40. sor): „Ha mi meghalnánk, képezzenek csont-jaink egy hegyet, ha vérünk folyik, képezzen egy folyót.” (DÜRENKOVA 15, 3. bek. 3. sor): „A halhatatlan, elpusztíthatatlan Kartüga Pergennel, ha meghal, vérünk együtt legyen, ha élőként jár, lelkünk együtt legyen.”

A megfelelés egyes helyeken egészen szó szerintinek látszik; biztosan még közelebb kerülnének egymáshoz, ha közvetlenül a török szöveggel hasonlítaniánk össze a magyart.

Míg az előző formulának egyes változataira már rámutattak, anélkül hogy a tudományos körök tudomást vettek volna róla, addig ismeretlen maradt a következő párhuzam. Szilágyi és Hajmási, valamint Kerekes Izsák balladánk alkalmazza a harc érzékeltetésére a következő formulát: „Egy elmenetibe, gyalog ösvényt vágott, visszajövetibe, szekér utat csapott, a nagy táborból élve csak egyet hagyott.” RADLOFF abakáni kötetében (II, 9. sz. 836—41. sor) a következőképp találjuk: „Mialatt odafelé mentek, hatvan embert megöltek, mialatt visszafelé jöttek hetven embert megöltek, az egész véres hadsereget megölték, csak a három hős maradt meg.” POTANIN vázlatos kivonataiban még közelebbi változatát találjuk (182. sz. 621. lap): „ez ellen a sereg ellen az apa fiával kettesben vonult ki. Előre mentek, hetven embert levágtak, *utcát csináltak*; visszamentek hatvanat levágtak. Hat nap alatt az egész sereget levágták.” Őnala még egyszer szerepel a formula, csak nem harc, hanem vadászat érzékeltetésére (183. sz.): „előre ment, hetet (vadat) megölt, Visszament hatot megölt.” Még VERBICKIJ igen kivonatos közléseiben is előbukkan: „Altün Tas sereggel támad Er Kulatajra, az utóbbi derekasan védekezik, Oda-csap előre felé, hatvan ember feje lerepül, megfordítva oda-csap, ötven ember feje legördül, az egész sereget levágta.” Mindez a formula kiterjedt használatát igazolja. Mondanunk sem kell, hogy hasonlót az európai balladairodalomban nem ismerünk.

* * *

A szállást kereső Jézus tárgyalásánál már láttuk, hogy az égi eredetű fényesség helyére a magyarok egy sajátos képet illesztettek: Jézus fejénél feljön a nap, lábainál a holdvilág. Ennek eredetére is rámutatott BERZE NAGY János, balladáihoz írt jegyzeteiben, szintén anélkül, hogy bármily figyelmet ébresztett volna a tudományos világban. Szerinte szibériai és kaukázusi mondákban kiváló hősök feje mellett jelenik meg egyik oldalon a nap, másik oldalon a hold (RADLOFF I, 31 Taktábái Märgän): Egyik oldalán a nap, a másikon a hold, homlokán a hajnali csillag; (Uo. III, 355—64): *fejénél hold, lábánál a nap*, szívénél a csillag jön fel; (DIRR: *Kaukasische Märchen*, 17.): egyik lábán a hold, másikon a nap, kezén a csillag; (CHALATIANZ: Örmény mesék (?) 47): két oldalán egy-egy nap, mellén csillag. Hozzátehetjük, hogy ez a vonás szibériai hőseinkben általános. Sor-tatár ének hősről mondják, mikor elveszi a neki rendelt lányt (DÜRENKOVA 14. sz. 171. lap 5. bek.): „az öreg Altün kán fejüket egymáshoz hajtotta. Előttük felesillogott a hold, mögöttük felfénylett a nap.” POTANIN egy énekében (117. sz.) a hős egy olyan lányt vesz el feleségül, akinek nyakán a nap, tarkóján a hold látható. Más énekben (156. sz.) a hős megtalálja a neki rendelt lányt egy *vas toronyban*, akinek homlokán a nap volt, a hátán a hold. RADLOFF kara-kirgiz énekeiben (III, 32. lap 35. sor) találjuk

a következő sorokat. „Jobb oldalamon látszik a nap, bal oldalamon látszik a hold. Homlokomon látszik az esthajnalesillag, így szólott ő. Az apa azt mondta idősebb fiainak: amazt aki ilyen jelekkel ékes, öljétek meg, és hozzátok ide holttestét.”^{7a}

* * *

Találunk azonban egyezéseket, amelyek egész ballada-történetre terjednek ki. POTANIN Toncszsi Mergän-ről szóló története (17. sz.) pl. a következő (399. lap): a hős anyja és nővére ellenséges vitézzel szövetezik össze. Elküldik tehát hősünket egy csodálatos kígyó szívéért azzal az ürüggyel, hogy anyja beteg s csak az tudja meggyógyítani. Arra számítanak, hogy vagy belepusztul az ifjú a nehéz feladatba, vagy, ha el is tudja hozni a kígyó szívé, azzal ellenfelét fogják erősíteni. A hős nehéz kalandok után megszerzi a kígyószívet, a nők titokban odaadják az ellenségnek, de az még mindig nem elég erős arra, hogy megküzdjön vele. Újra elküldik tajtékért a tengerre. Azt is elhozza, közben azonban táltos lova elárulja neki az asszonyok szándékát. Megverekszik ellenségével, de nem tudják megölni egymást; a nők elrejtik védencüket a családi ládában. Egyszer a hős vadászatból tér vissza, éhes, enni kíván, kéri apja csészejét. (Ez a csészekérés, illetve kínálás közhelyszerűen több énekben előfordul.) „Ott van apád ládájában” mondják az asszonyok. Kinyitja a ládát, erre kipattan ellenfele, s az asszonyok támogatásával megöli a vitézt. Lova és kutyája azonban elrepül az égbe, majd később visszatérve kiássa tetemét, életre kelti, s akkor már ő lesz a győztes ellenfele fölött. Ezután a hűtlen nőkhöz fordul: „válaszszatok! vagy telehordtok nyolevvan öntözőcsatornát, vagy megfejtek nyolevvan kancát.” Azok a fejest választják, de a kancák vadak, és agyontapossák a bűnösöket.

Lehetetlen Barcsai-balladánkat fel nem ismerni ebben a történetben (MNGy, I. 149).

— Menj el uram, menj el, aj ki Kolozsvárra,
Aj ki Kolozsvárra, apám udvarába.
— Hozd el onnan, hozd el a nagy vég vásznakat,
A nagy vég vásznakat s ingyen kapott gyolcsot.

— Ne menj apám, ne menj, aj ne menj hazól ki:
Anyámasszony bizony Barcsait szereti!
— Hallod asszony, hallod, mit ebeg a gyermek?
Ne hidd, édes uram — részeg az a gyermek!

Avval elindula az asszony szavára,
Az asszony szavára, aj ki Kolozsvárra.
Mikor feleútját elutazta volna,
Csak eszibe juta küsebb gyermek szava.

Ahajt megfordula, hazafelé tére,
Hazafelé tére, hazájába ére.

^{7a} Egyetlen bolgár énekben — KACSANOVSKIJ 22. sz. — találkoztam e motívummal: egy gyermek mellén a hold van, óvén a nap.

Egy másik változat így folytatja (SzNd 34. sz.):

Nyiss ajtót, nyiss ajtót, kedves feleségem!
Nyitok mingyárt, nyitok, kedves jámbor uram.

Vándoron-szín szoknyám hadd vessem nyakamba,
Piros patkós csizmám had húzzam lábomba.

[:Nem várhatta vége-hosszát: bérugá a ház ajtóját.:]

Mit eszünk, feleség? Mit eszünk, feleség?
Az nagy ablakba van borsos malac-hús is...

Nem kell nékem, nem kell senki maradékja,
Csak a nagy ládából dió és mogyoró!

Lelkem, jámbor uram — konyhán forgolódtam,
Elvesztém elvesztém a nagy láda kőcsát...

Nem várhatta vége-hosszát: bérugá a lád'ódalát.
Kifordul Barcsai, kifordul Barcsai.

Az haját megfogá, az küszöbre húzá,
Az küszöbre húzá, nyakát kettévágá.

Kedves feleségem, asszonyfeleségem!
Három halál közül melyiket választod:

Húsvágó tőke léssz? Favágó tőke léssz?
Vagy tizenkét asztali vendégnek vigan gyertyát tartasz?

Vigan gyertyát tartok! Vigan gyertyát tartok!
Hozzátok, gyermekek, a viasszos vásznat,

Lábánál megkezdjük, fejéig tekerjük,
A fején meggyújtjuk, vigan elégessük.

[:Minden vegyen példát róla: hogy van a k....nak dolga!:]

Változatai: 1. MNGY XI, 265 Marosszék, Nyárad-mente KRIZA 2. SzNd 34. sz. Kibéd, Marosszék SEPRÓDI 3. MNGY I, 149 Udvarhelyszék GÁLFI 4. MF 3719 Jobbágytelke, Maros-Torda m. BARTÓK 5. MNGY I, 151 Székelyföld VASS 6. MNGY VII, 21 Csitt-Szentiván MAILAND 7. SzNd 85. sz. Istensegits, Bukovina KODÁLY

Összevontabban, tömörebben, csodás részek nélkül, emberi történetté válva ugyanazokat a fő mozzanatokat kapjuk: valami ürüggyel elküldik a férjet, gyermeke szavából megtudja a valót (mint amott táltos lovától); elmarad a kétszeri elküldés és a kétszeri, sikertelen harc, csak az marad meg, ami új és fontos a történet fejlesztéséhez; legfeltűnőbb megfelelés az ételkérési jelenet, a ládából előkerülő ellenféllel; végül a vetélytárs megölése s utána a választás a büntetések közt; mindkét szövegben azt hiszi az asszony, hogy a legendyhebbet

választja, s éppen saját választásával szerzi magának a legkínosabb halált. (László Gyula figyelmeztet rá, hogy talán a vetélytárs kivégzése is régi hagyomány szerint történik: Szt. László is a hajánál fogva húzza a kun vitézt a földön, mikor levágja fejét. L. DERCSÉNYI, XXXVII—VIII, a Vatikáni Legendáriumból.) A kultúrkörnyezet nagy különbsége természetesen érezteti hatását: a kancákkal való összetapostatás átalakul a középkori máglyahalál változatává. Az egész változtatás csodálatos stílusérzékkel történik: a hősének legesekélyebb nyoma is eltűnik előadásmódból, mese-szövevből, szereplőkből: balladánk mintaképe lehetne műfajának!

Ez a hősének nem áll egymagában, mert VERBICKIJ is közli egy töredékes változatát (151. lapon), amelyből ugyan lényeges mozzanatok hiányoznak, mégis felismerhető a történet azonossága. Ez már annyival is közelebb áll a mi házasságtörési balladánkhoz, hogy az ellenfél kijelenti: feleségül kívánja a két nőt.

Balladánk viszont az európai népeknél ismeretlen, mindössze egyes mozzanatai tűnnek fel más népeknél — az elégetés szomszédainknál és az Ibériai félszigeten, az elvesztett kulccsal való mentetegetőzés pedig csak az Ibériai félszigeten.

DÉLSZLÁV

1. VUK II 31. sz. 2. Uo. III. 7. sz. = m. ford. CSUKA = m. ford. VUJICSICS 149 3. HNP II 26. sz. 4. HNP V, 389 217. sz. 5—30. HNP V, 610 Dodatak a 217. sz.-hoz, 26 kivonat 31. HNP V, 354 205 sz. 32. Uo. 595. Dodatak a 205. sz.-hoz, kivonat 33. GESEMAN, 166 117. sz. 34. STOJANOVIĆ—VITEZICA, 418 35. Istarske p. I. 69 XXV. sz. 36. ŽGANEC 1950, 460 jegyzet a 375. sz.-hoz. Kérdéscs: 37. HNP V, 191 116. sz. 38. KURELAC, 155 456

BOLGÁR

1—2. SZTOIN Trakija 1057—8. sz. 3—5. SZTOIN Szredna 2358—60. sz. 6—8. ARNAUDOV Elenszko 113—5. sz. 9. MILADINOV 163. sz. 10—12. ŠAPKAREV III, 334, 395, 426. sz. 13. SbNU 1, 294 251. sz. 14—5. SbNU 9, 11 3. sz. és 78 1. sz. 16. SbNU 13, 103 11. sz. 17.—9. SbNU 14, 57 21. sz. 57 60. sz. és 75 8. sz. 20. SbNU 16, 171 1. sz. 21—2. SbNU 38 BURMOV 50. sz. és 138. sz. 23—4. SbNU 43 VATEV 90. sz. és 140. sz. 25—6. SbNU IVANOV 49. sz. és 52. sz. 27—8. SbNU 46 I CICELOVA 201—2. sz. 29. DOZON 35. sz. = SZTOILOV Pokazalec 886 30. Izv. Ethn. Muz. VI, 118—21. 31. KACSANOVSKIJ, 443 182.

ROMÁN

1. Ethn. 1897, 189 Lagerdorf, Temes 2. PAPAHAĞI Maramureş 382. sz. (= Monár A.) 3. BRĂILOIU, 94 Muscel, Beleşti

LENGYEL (kérdéses az idetartozása)

1. KOLBERG Lud 16, 291 476. sz. Lublin, Turka

A délszláv és bolgár történetek nagyrészt azonosak, sokszor még névben is, a magyarral azonban tulajdonképp csak abban egyeznek, hogy az asszony elárulja urát, s hogy a büntetés a végén a mienkhez hasonló: kátránnyal, kén-nel, vagy puskaporral bekenve elégetik. Az árulás történetei többfélék: vagy a szultán hivatja a hőst, az figyelmezteti feleségét, hogy egy bizonyos emberrel ne álljon szóba, de alig teszi ki a lábát, az asszony vendégeskedik vele; vagy töröknek, illetve más ellenségnek kiszolgáltatja, de mégis megmenekül — néha kisfia segítségével; idetartozik a máshol tárgyalt Vitéz és kegyes történet megfelelője is, ahol néha szintén megjelenik az elégetés; bol-

gárban van még olyan meseváz is, hogy az évek óta beteg vitéztől engedélyt kér felesége, hogy máshoz mehessen feleségül; az esküvőre azonban felkel a vitéz és megbünteti a hűtlent. Mindezekben a történetekben az elégetés csak járulékos elemnek látszik; mindegyiknek vannak olyan változatai, ahol más a büntetés: fejét vágja le, börtönbe veti, különböző kínzásokkal végez vele, vagy egyszerűen üldözés közben levágja. S ahol elégeti, ott is vannak különbségek: vagy szerepel a halálnemek közti választás is, vagy kérdés nélkül azonnal bekeni kátránnyal és elégeti. Sehol sincs viszont a Barcsai-meseváz többi eleme: hogy az asszony küldi el valami ürüggyel a férjét, hogy gyermeke figyelmezteti; az ételkérés és a ládából kiforduló vetélytárs — mindaz, amit a szibériai énekkel egyeztetünk. (Egyedül a dunántúli horvát 38. tartalmazza a büntetések közti választást és az elvesztett kulccsal való mentegetőzést — itt sincsenek tehát a további szibériai részletek — viszont ez teljesen más, mint a délszláv hősénekek: rövid, pársoros ballada, amazok részletei nélkül.)

Románoknál különböző balladák végén találjuk az elégetés mozzanatát. A kétes hitelű 1. teljesen a Barcsai-t követi, a 2. Mónár Anna története, a 3. egy délszláv ének átalakítása, amely a fenti idetartozó történetek közül való, ahol a vetélytárs egy arab, de a románban a testvérek égetik el az arabhoz férjhez ment leányt. Itt sincs választás a halálnemek közül. A románoknál még nyilvánvalóbb, hogy balladánk legmegragadóbb mozzanata kerül bele járulékos elemként különböző szövegekbe.

Lengyeleknél is egy lány bátyjairól van szó, akik húguk erényeit dicsérik, mire szeretője kijelenti, hogy vele hált. A testvérek otthon síró gyermeket találnak, s húguk hiába próbál védekezni, hogy az nem övé, elégetik. Csak-hogy itt már nem magát a lányt gyújtják meg — vászonba csavarva vagy szurommal bekenve —, hanem tüskerakást gyújtanak meg alatta; lehet tehát, hogy nem is tartozik ide.

Balladánk — spanyol — mozzanatát GYULAI utalása óta (MNGY I, 555) — egy német fordításon (12.) keresztül — már számon tartja a magyar kutatás (GRAGGER, ORTUTAY, DÁNOS).

1. BRAGA II, 29 2. Uo., 87 3—II. COSSIO—SOLANO I 120—29. sz. 12. GEIBEL—SCHACK 350.

A történet maga itt is csak körvonalaiban egyezik a miénkkel, bár közelebbi, mint a balkániak, mivel itt már házasságtörési balladáról van szó. A férj vadászaton van, vagy háborúban, s váratlanul hazatér; vagy már az ajtónyitáskor baj van, a férjnek be kell törnie az ajtót, (1—2.; az elsőben a kapukulcsot elvesztette az asszony); vagy a folyosó kulcsát vesztette el (3—12.) — mint nálunk a ládáét —, de a férj mégis megtalálja az odarejtett szeretőt. Csakhogy ez a történet már átmegy a „Megcsalt férj” tréfás ballada (CHILD 274) részleteibe: kié a ló az istállóban, a ruha, a kard stb., valószínűleg másodlagosan összeolvasztva az előzőkkel. Ebből gyaníthatjuk, hogy ez az ibériai ballada is átvétel, minden valószínűség szerint franciából. Egyetlen portugál szövegből hiányzik is ez az utólagos toldás (2.), s itt célzás is van az elégetésre: „Az olyan asszony, aki így beszél, elégetni való. Harminc szekér szalma, megannyi ágas!”

Valószínűleg egy ilyesféle francia ballada adott alkalmat Barcsaink megfogalmazására, a korábbi hősének-elemek és az új balladában talált hatásos részletek összeolvasztásával.

A gyermekeit elhagyó kegyetlen anya (Budai Ilona) balladája csak a Székelyföldön és Moldvából került elő, európai párhuzama nem ismeretes. Amit eddig vele kapcsolatban — GRAGGER nyomán — emlegettünk, az, mint a „Francia eredetű réteg”-ről szóló részben láttuk, nem a Budai Ilonának felel meg, hanem Szabó Vilmának. (Ott ugyanis nem gyermekeit elhagyó asszonyról van szó, hanem leányról, aki szülés után megöli csecsemőit.) **1.** MNGY XI, 426 Udvarhelyszék, a Fehér-Nyikó melléke KRIZA 2. EA 2299, 360 Udvarhely m., Rugonfalva VIKÁR 3. Nyr. 1875, 287 Klézse ROKONFÖLDI 4. MCsB 5. sz. Klézse GURKA 5. M. Sz. 6359 Klézse KALLÓS 6. DOMOKOS 26. sz. Trunk 7. MF 2475b Trunk VERESS S. 8. Gr 45/B/a Trunk 9. M. Sz. 6692 Lészped KALLÓS 10—11. MSz. 6391—2 uo. KALLÓS 12. MSz. 6777 Gerlén, Moldva KALLÓS.

A székely változatokban (**1—2.**) csak bivalytehén leckézteti meg a rossz-szívű anyát, a moldvaiakban még farkasok is, akik maguk közé fogadják az elhagyott gyermekeket és megvédik a vadászoktól.

Úd mēnēn, úd mēnēn szegien árva asszon 6.
 Ed nad hosszu úton sz ed nad regi úton.
 Jobb ódalán viszi vala szíró lányeckáját,
 Bal ódalán viszi vala szíró fijackáját.
 Isztenem, Isztenem, szerelmesz Isztenem,
 Mejiket tegyem le, sz mejiket vegyem fel.
 Ül le, lányom, ül le sz e rúza mezébe,
 Rúzavirág szenni, koszorúba ketni.
 Járnok meleg esszők, kik megferesszenek,
 Sz járnok meleg szelek, kik errengessenek.
 Úd menem, úd menem szegien árva asszon,
 Sz elől megtalála ed baromállatot,
 Jobb ódalán viszi vala ed esztendősz bornyát,
 Szarva kezett viszi vala kici bornyuckáját.
 Isztenem, Isztenem, szerelmesz Isztenem,
 Ez ed baromállat, sz ien ed lelkesz állot,
 Hát ien hat tevém le szíró lányeckámot.
 Ő esz megszirüle, sz ő esz visszamene.
 Hát kerilbe vette három fene farkasz.
 E legnagyobb fene farkasz szavát felfelélé:
 Szakasszuk háromba, szakasszuk háromba.
 E középsző fene farkasz szavát felfelélé:
 Bizon nem bánom ien, bizon nem bánom ien.
 E lekkisszebbik fene farkasz szavát felfelélé:
 Vaj ne szegient, vaj ne, vaj ne szegient, vaj ne,
 Mük esz cak vigyük el a mi ballanginkhoz,
 Sz e mü ballanginkban mük esz nevejjük fel
 Genge báránhúszvol sz genge malachuszvol.
 Anyám, iedesszányám, iedessz farkaszányám!
 Eresszen el ingem erdébe szietálni,
 Erdébe szietálni sz mezébe nyúgunni.
 Ne menny, lányom, ne menny, szok vadászok járnak,
 Sz a fejedet veszik, sz a fejedet veszik.
 Apám, iedesszápám, iedesz farkaszápám!
 Eresszen el ingem erdében szietálni,

Erdébe szietálni sz mezébe nyúgunni.
 !:Úd menen, úd menen az ő iedesszánnya,;!
 Hoj jársz, lányim, hoj jársz, hoj jársz lányim, hoj jársz?
 Hallgassz anyám, hallgassz, hallgassz, anyám, hallgassz,
 Anyám lettél lenne, el szem háttál lenne.

POTAINNál egy burját-mongol sámántól van feljegyezve An-Bogdor története (279. lap 59. sz.), amelyben a következő részlet fordul elő. A kán lánya gyereket vár. A hős tart a születendő gyerektől, hogy majd életére tör, ezért lányát börtönbe vetteti, hogy szülés után a gyereket elpusztíthassa. Az asszony ikreket szül, sikerül gyermekeit kilopatnia a börtönből, és kitétetni az erdőbe. Ott az ikreket hét farkas veszi gondjaiba és felneveli. Nagyapjuk később tudomást szerez róla, katonaságot küld ki az erdőbe a gyermekekért, de a farkasok éjjel mindig megeszik a harcosok lovait, s azoknak dolguk végezetlen kell visszatérniök.

Ennek a történetnek eleje egy MERÉNYI-közölte mesében maradt fenn (81—4. lapon), Vízi Péter és Vízi Pál születésének körülményeiben. Egy király álmot lát, amit úgy magyaráznak bölcsei, hogy lánya fiakat fog szülni, akik nagyapjuk hatalmát meg fogják dönteni. Ezért a legmagasabb hogy tetején egy irdatlan nagy vasházat építtet, és oda bezáratja leányát, hogy ne ismerjen férfit. A lány a vasház földjéből felfakadó forrástól teherbe esik, ikreket szül. Amint azok hét évesek lesznek, szétfeszítik a vasház oldalát, és elmennek világot próbálni. Ezután következnek azok a kalandok, amelyek a „Két testvér” mesetípusának tulajdonképpeni tárgyát képezik. Ebben a típusban a fenti bevezető-motívum — Kovács Ágnes szíves közlése szerint — másutt ismeretlen; RANKE monográfiája erről a típusról (Die zwei Brüder. FFC 114, Helsinki 1934) hét más bevezető motívum felsorolásában ezt a történetet nem említi. A benne szereplő *vasház* pedig, a fentebb ismertetett szibériai jele-
 netek alapján világosan utal a mitikus hősénekek körére. Minthogy MERÉNYI e meséje Kovács Ágnes szerint valószínűleg a Székelyföldről származik, tehát a fenti hősének egyik részlete ugyanott vált mesévé, ahol másik részlete balladává alakult.

Balladánk székely változatának kezdete bővebb:

Budai Ilona ablakban könyökle,
 Hallja, hogy ellenség rabol a környékbe.
 Csak eszibe juta kéncsös küs ládája,
 S kéncsös küs ládját hónya alá fogja,
 Hajadon küs lányát jobb kezén vezette,
 Futkosó küs fiát bal kezére vette.
 Menyen, menyen, menyen sűrű fenyves erdön,
 Egy föl hagyott úton, sötét rengetegön.
 Hát, mintha hallaná lovak dobogását,
 S csakhamar leteszi hajadon küs lányát... stb. 1.

Erre viszont POTAIN egy másik, rokon-történetének eleje emlékeztet. (371. lap 109. sz. Karattü kán.) Egy öreg házaspár gyermek nélkül él a tajgán, s mialatt az öreg kán vadászaton van, otthon hadüzenet várja arany levélben egy másik hóstól. Az öreg nem mer ellenállni; időközben született fiát az erdőben elrejtí. Ezután elhajtják minden népével és jószágával együtt. Csak egy öreg pásztor házaspár marad vissza, azok nevelik a gyereket. Azonban

farkasok jönnek hozzájuk, és követelik, hogy vagy a gyereket adják oda nekik, vagy egyetlen tehenüket. Az öregek a tehenet akarják, de a fiú meghallja a dolgot, és kéri, hadd mehessen a farkasok közé. El is megy, és megöli mindet. VERBICKIJNél (140. lapon) ugyanez a történet szerepel, de már csak onnan kezdve, hogy az öreg asszony nevelt gyermekével éldegél a tajgán, s jönnek érte a farkasok.

Az előző történetben a farkasok valóban védelmükbe veszik és gondozzák a gyermekeket, sőt éppen a gonosz nagyapa ellen (ha nem is gonosz anyjuk ellen). A másodikban már ellenséggént szerepelnek, mégis közös az, hogy az elhagyott gyerek a farkasok közé kerül; itt viszont közelebbi vonás, hogy háború, ellenség elől menekülő szülők teszik ki gyermeküket az erdőbe, Budai Ilonához hasonlóan. Maga a farkas-motívum pedig annyira különleges és feltűnő valami, hogy véletlen egyezésnek nem tekinthetjük.

Ha tehát elfogadjuk, hogy ismeretes lehetett a magyarság körében olyasféle epikus anyag, mint a kétféle POTANIN-szöveg — amit véleményem szerint Vízi Péter és Pál meséjének sajátos kezdőmotívuma kétségtelenné tesz —, akkor balladánk keletkezésének útját a következőképp lehet elképzelnünk. Az ellenség elől menekülő és gyermeküket az erdőben elhagyó szülőkből rossz-szívű és megleckéztetett anyát alakítottak, minthogy a ballada a lelki problémákra épülő meséket kedveli. Az átalakításban is megtartották azt a mozzanatot, hogy a gyermekeket farkasok veszik oltalmukba. Azonban, hogy az anya megbánja tettét és visszatérjen gyermekeihez, szükség volt még egy állatpéldára, a bivalytehenére is, s ezt később már elégnék is érezték az asszony tragédiájához; elhagyták tehát a farkasmotívumot — mint a legköltőibb 1.-ben. Sőt, a 2.-ben tovább kopott a mese, s az anya már csak gyermekei maradványait találja meg, akárcsak a szegedvidéki, rokon balladában, a Gyönyörű Bán Katában.

* * *

Kerekes Izsák balladánk egyetlen változatban maradt ránk, és sem közeli, sem távoli változatát, akárcsak halavány mását sem találjuk az európai balladák közt.

Hallottad-e hírét a híres Szebennek,
A híres Szebennek s a híres Mohának,
A Mohában lakó Kerekes Péternek,
S Kerekes Izsáknak, ő felnőtt fiának?

⁵ Ez egyszer ittason ment az istállóba,
Ott is lefeküvék a lovak jászlyába.
Egyszer csak kimene az ő édesapja
A tornácba s lenéz onnan a határra.

¹⁰ Úgy látszik messzünnen, mint a setét felleg,
Nem tudják, miféle, kuruc-e vagy labanc,
De mégis gondolják: a szebeni rácok.
Ekkor csak lemene Izsák édesapja
A lovak jászlyához s ilyen szókkal mondja:

¹⁵ Kelj fel fiam, kelj fel, jó Kerekes Izsák!
Mert bizony jődögel nagy fekete sereg,
Úgy látszik messzünnen, mint a setét felleg,
Nem tudjuk, miféle, kuruc-e vagy labanc,
De mégis gondoljuk: a szebeni rácok.

A FA ALATTI JELENET ELTERJEDÉSE* — VERBREITUNG DER LAUSE-SZENE*

Jelmagyarázat — Zeichenerklärung:

1. A jelenet hiányzik — Die Szene fehlt
2. Ülbe hajtott fej — Haupt im Schoß
3. Elalvás — Er schläft ein
4. Fejben-keresés — Lausen
5. Könnyek — Träne
6. Fán függő áldozatok — Die auf den Baum gehängten Opfer
7. Akasztás említése — Das Erwähnen des Henkens
8. „Galgensfeld“
9. Akasztófán függő áldozatok — Die Opfer auf Galgen
10. Választás három halálnem közül — Das Wählen unter drei Todesarten
11. A francia fogalmazás részletei — Teile der französischen Fassung
12. A francia fogalmazás elhomályosult részletei — Umgestaltete Teile der französischen Fassung
- a) Önmegmentés — Sie rettet sich selbst
- b) Három kiáltás — Drei Schreie
- c) Három kiáltás, a lány meghal — Drei Schreie, sie stirbt
- d) Nyugaton és északon: a Nicolai-forma, délkeleten: a magyar változatok — Im Westen und im Norden: die Nicolai-Form, im Südosten: die ungarischen Varianten.

* A térkép csak hozzávetőleges földrajzi viszonyokat ábrázol. A pontos lelőhelyeket a változat-felsorolás tünteti fel. — Die Karte stellt nur beiläufige geografische Verhältnisse dar. Die Variante-Aufzählung zeigt die genauen Ortsangaben.

- ²⁰ Ekkor megfordula az első álmából,
De mégsem kele fel a lovak jászlyából.
Másodszor kimene az ő édesanyja”

Arra sem ébred fel a legény, végül gyönyörű mátkája megy kelteni „kedves urát”:

És ekkor felugrék jó Kerekes Izsák,
Igen hamarjába a lovát kihozák,
Felköté a kardját mindjárt ódalára,
S felfordula szépen jó barna lovára,
És visszatekinte s ilyen szókkal beszélt:
Kiontatom vérem apámért, anyámért,
Megöletem magam szép gyűrűs mátkámért,
Meghalok én még ma magyar nemzetemért!

Ezután a rációk elébe vágat; harcát a már ismert formulával jellemzik:

Egy elmentébe gyalogösvényt vága,
És visszajöttébe szekér utat nyita,
De ekkor megbotlék a lovának lába

s Kerekes Izsákot elpusztítja az ellenség. ^{7b}

^{7b} Eddig ismeretlen változatát K. Kovács László gyűjtéséből ezúttal adjuk közre. (Szerk.)

Hallottad-é hírit a Kis Cserepésnek
A Kis Cserepésnek és Szent Margitának
Szent Margitán lakó juhász Vörös Pálnak
És az ú fijának: Vörös Jóskának?
Aki a Koponyán hét hajnalig ivott,
Hét álló nap táncolt, hét bárányt mégévétt
És egy álló hétig rejtőzött, aludott.
Ettől az ereji hét emberre rugott.
Hét emberre rugott altában ereje,
Hetvenhétre mikor rejtékből ébredt,
Hét szív bátorsága az mind az övé vót;
Ílő Vörös Jóska alutt, mint a méghótt.
Kötötte az apja, kejj fél fijam Jóska,
Szél fú az Intárul, nagy fekete félleg,
Kerüli a nyáját tengér csikasz firég,
Valami ellenség, tatár vagy affile.
Félsérkent oszt Jóska e szók hallatára,
Hanem nekifordult mégnagyobb alvásra,
Még nagyobb rejtésre, mégnagyob húnására,
Fél nem kellett apja sémme hívására.
Akkor ment az annya, szülő idős annya,
Néki az elgyövä nagy bajt hogy elmongya;
Kötötte e szókkal: kejj fél fijam Jóska,
De csak félig kelt fél, visszaesött alva.
Ment osztán a párja, a jegyes mátkája;
Szél fú az Intárul, nagy fekete félleg,
Valami ellenség, tatár vagy affile,
Kerüli a nyáját tenger csikasz firég.
Kedvese szavára, a baj hallatára
Jóska fél is ugrott nyomban a lovára,
Kargyát felemelve, fönnön foházkodva
Szaladt rá a pogány temírdek hadára.

A költemény elején félszegen említett, töredékesnek látszó részegség („Ez egyszer ittason ment az istállóba”) arra mutat, hogy ez a kezdet nem lehet eredeti, új lelemény. Ha az volna, akkor valami indokolás, valami részletezés is volna benne, ami értelmet és jelentőséget adna ennek a mozzanatnak. Ebben a formájában szinte a levegőben lóg, esetleges és ügyetlenül ható fogalmazás, s inkább valami elhomályosult, régi motívum maradványaként hat, amit — egy sorra lekopva — még fenntartott a hagyomány.

Ezt a motívumot megtaláljuk az egyik legterjedelmesebb szibériai epikus énekben. Joloi kán (RADLOFF V. köt. II. sz.), a karakirgizek epikus hőse, rendkívüli mértékű evése-ivása által tűnik ki: ezzel jellemzik emberfeletti erejét. Ennek következtében viszont minden lakomán részeg lesz, és a róla szóló énekben minden nagy veszély ebből következik. Az első fő mozzanat is így indul: Joloi kán ittason fekszik sátrában, miközben népét ellenség támadja meg, és öldösi. Felesége három nap hiába költögeti. Végre negyedik nap kardjával a szívébe szúr. Erre, mint légycsípésre, felriad, lóra pattan, és leveri az ellenséget. Majd sok kaland után az ellenség hatalmába kerül, s féltoltan tartják egy veremben. A hősenek még rendkívül hosszú kalandokat tartalmaz, többek közt egyik szabadulását is a veremből: sebzett szárnyú vad lúd zuhan be hozzá; meggyógyítja, szárnyára ujja vérével ír levelet, és felengedi; az üzenetet megkapják, s kiszabadítják.⁸ A továbbiakban a kánnak és fiának viselt dolgait adja elő, tehát két generáció történetét.

Ez az ének-típus valaha széles területen lehetett ismeretes, mert jellegzetes motívumai vogul hősegekben is felbukkannak. Ilyen „A hős éneke” VNGY IV, 155 191. sortól: „Miután haza érkezett, lefeküdt. Nejéhez szól: Engem, ha te majd valami kis zajt hallasz, engem fölébresztteni nem futja ki erőd; szúrd meg késsel a csípőmet! Hosszú vagy rövid ideig fekszik, egyszer csak had jődögél. Neje nem bírja felköltetni; sír. Egyszer csak úgy érzi, hogy vízben fekszik. Amint fölébred, észreveszi, hogy neje sírván az ő könnyeiben fekszik. Mit csinálsz te? — Had jődögél reánk. — A férfi fölkél. A fölkerekedett had ellen kél a férfi. Amint sűrű szúnyograjt nyomkod, úgy nyomkodja szét őket. Azután ő így szól: Meghalok, hét tél, hét nyár múlva fölkelek. Meghal, eltemetik”

Ez az ének különben az egész Joloi kán-meseanyagot is tartalmazza: (152. lap, a 130. sortól) „Soká vagy rövid ideig megy, sűrű szúnyograj, sűrű csípő légyraj (= ellenség) szélibe keveredik a férfi. Hosszú ideig hadakozik,

Hej aki Isten vagy, lássad most vigémet!
Még halok hazámír, szerelmes mátkámír,
Magyar nemzetémír, apámír, anyámír,
Tiszta jó nevemír, az én Krisztusomír.
Íj szavakat szólla, ösvint vág méntibe,
Szekérutat nyitott visszagyövísibe.
Hanem akkor a lú kibukott alólla,
Szívit dárda járta, fejit tatár nyila.
Meghótt a hazájír, úgy ahogy azt monta:
Apjái, annyái, magyar nemzetünkír,
Hités mátkájái, a mi Krisztusunkír,
Ide van temetve a Vörös halomba.

öreg Kiss János 93 éves. Nagyiván, 1951. jún. 7.

⁸ Ugyanez a jelenet található az üzbég Alpamüs-eposzban is. Lásd: *Alpamüs*, 111 és ZSIRMUNSZKIJ, 63.

vagy rövid ideig hadakozik, egyszer csak, amint nem vette észre, egy hét ölnyi mélységű verembe elfogva a hét ölnyi mélységű verembe beleejtették. Hosszú vagy rövid ideig üldögel ott, valamiféle úrnőleány az ő verme szádjánál tűzi fát vág. Egy forgácsdarab esik, ő azt fölveszi, s tamburát csinál. Száz hajú hajás fejről három haját kiszakít, tamburahúr gyanánt húzza, fölhangolja. Lábas állat amint mendegél, úgy pengeti, szárnyas állat amint repülget, úgy pengeti. Egy lúdfalka megy arra, a lúdéneket (húrt) pengeti. Három ízben körül forogtak, leszállottak. Ő egy darab írást írt, egy vak lúdnak oda nyújtja: Ezt a darab írást te majd az én lovam elé helyezd oda! Ez a félszemű lúd röpülve elviszi: az ő lova elé a darab írást oda helyezi. A ló csak nézdegéli, s erre nyerítve rugdosni kezd. A hétszeres vassal körülvelt ház széthullott.” Később fia született; azt is „azután etetik, itatják. Egyszer csak lerészegedett. Egy hét öles agyaggödörbe dobták bele. Lovát háromszoros vasházba rekesztették el. Ő hosszú ideig feküdt, rövid ideig feküdt, fölébredt . . .” s (165. lap) ugyanúgy forgácsból készült tambura, lúdtollra írt üzenet stb. következik, mint apjánál.

De a jellegzetes költögetési motívum még sok más helyen előfordul. VNGY II/1,300 A Kaltes-nő regéje, 10. sor: „Hosszú ideig ült, vagy rövid ideig ült, a nő varrás közben oldala mellől egy kést vesz elő, és férjét amint fekszik, hóna aljában megbökte a késsel. (Emez) fölébredt s így szól: A vendég népség megérkezte óta vajjon nem tudtál-e engem már régebben fölkelteni? . . .” Ugyanez a 306. lapon (17. fejezet) és a 308. lap alján (19. fej.); továbbá II/1, 38—40: A Teek-falvi isten: az alvó hőst felesége kétszer éleszti; uo. 245—6: A Pelim vidéki isten éneke: egyszeri költögetéssel, uo. 227: A Kondai alvidék fejedelmeinek hősi éneke: „Az ifjabb fejedelemhős felesége kijött, visszament s szól: úgy látszik, valamiféle had jön felénk, valamiféle vendégség jön felénk. Mint valami csúcsa levágott erdőfok, úgy mozog előre. Az ifjabb fejedelemhős felöltözött, páncélját, kardját felöltötte, s kiment. Ime már (a hadak) oda érkezni kezdtek.” S végül „Az obdorszki szamojéd énekében” (IA, 141—2.): a feleség kétszer költögeti a hőst, mert öccse jó sereggel.

Ezek a részletek valószínűleg a török népek epikájából kerültek a vogul népköltészetbe,⁹ mert egyik-másik történet stílusban is kissé elüt a tipikus vogul hőségektől. Hogy ez egy régi vagy újabb korban bekövetkezett hatás eredménye-e, egyelőre el nem dönthető, de annyi a fentiekből bizonyos, hogy a magyarság török népektől, esetleg több hullámban is kaphatta ezt az epikus hagyományt, honfoglalás-előtti története során.

A sajátos háromszori élesztgetés (nálunk már késszúrás nélkül) részegséggel együtt csak a karakirgiz énekben van meg — ennyiben ez áll közelebb a magyar balladához. Egyébként az ittas vitéz háromszori költögetése közelgő ellenség láttán, ami a feleségnek sikerül, s utána a harc — talán még a vitéz szavai is, amivel halálát megjósolja — olyan sajátos együttes, ami feltűnően hasonlít Joloi kán történetére s a vogul részletekre. Sovány történet, az igaz, de nem kevesebb annál, ami hasonló esetekben meg szokott maradni a terjedelmes epikus énekekből. Például nem kevesebb, s nem vázlatosabb, mint

⁹ Az „altáji típusú” énekek más mozzanatai is feltűnnek, pl. „A Kondai alvidék fejedelmeinek hősi énekében”, 230: „Ezen a nyílason keresztül a fekete föld alsó feléről a föld színe fölé fölemelkedett, más világon élő hét férfi atyjafiához így érkezett meg . . .” II.1 „A világügyelő férfi felnövekedésének énekében”, 112—3: A gyermek-hős fegyverzetet kap. Lásd továbbá a 7. jegyzetben idézett fejben-keresést a birkózás előtt.

ami egy gottscheei énekben található, és John MEIER a Kudrun-eposz maradványának tartja MENÉNDEZ PIDÁL nyomán. (D. Vlr. 4.)

A szebeni rácok emlegetése, ami alapul szolgált költeményünk „keletkezés idejének” meghatározására, természetesen nem jelent többet, minthogy ők voltak az utolsó ellenség, akikhez a régi történetet hozzákapcsolták. Nem a keletkezés, hanem az utolsó aktualizálás emléke.

Ez az aktualizálás elég későn történt: sokkal később, mint ahogy nagy klasszikus balladáink kialakultak. Úgy látszik, Kerekes Izsák története hosszú ideig élt énekesek ajkán mint hősi ének, s csak későn lett népi balladává. Erre vall egy sereg fogalmazási sajátosság is, ami kirí a balladai stílusból, s korábban azt a gyanút keltette a kutatókban, hogy balladánkat átírták. Úgy látszik azonban, a műköltői jellegű részek inkább a fenntartó énekesrend stílusának maradványai. Ilyen például a népköltészetben ismeretlen átkötés — enjambement —, ami itt a költemény folyamán többször előfordul, pl. a közölt 7—8. és 13—4. sor közt, továbbá:

„Harmadszor kimene szép gyönyörű mátká
A tornácba, s mindjárt lenéz a határra . . .”

„A rácok pediglen karddal és dárdával
Vágják-ölik ötet . . .”

De erre vall az epikus stílus formuláinak alkalmazása is, mindjárt a kezdő kérdés: „Hallottad-e hírét . . .” vagy a késői históriás énekből ismert „Kiontatom vérem . . . meghalok én még ma magyar nemzetemért!” Legfeltűnőbb jele azonban a részletező előadásmód, ami a balladai stílustól teljesen idegen. (P. a 46—55. sor: „E szók után lovát sarkantyúba kapja, S az ellenség felé nagy bátran ugratja: Hát, jönnek a rácok, ő meg előttük van, Kard-emelve vágat igen iszonyúan . . . stb.) Amennyiben tehát balladánk stílusa nem későbbi beavatkozás eredménye, akkor arra vall, hogy egy Joloi kánhoz hasonló hősi énekünk, illetve annak valamely részlete élhetett tovább a históriás énekben, és úgy kerülhetett le népünkhöz, ahol többé-kevésbé balladás formában korunkra fennmaradt. S ha kevés is benne az az anyag, ami párhuzamba állítható a hősénekkal, erősíti viszont az egyeztetést balladánk teljes elszigeteltsége Európában.

A fentiekén kívül még volna egy balladánk, amely feltűnő egyezést mutat egy szibériai hősének bizonyos jelenetével, azonban ennek olyan további összehasonlító problémái vannak, amelyek nem teszik könnyűvé a keleti származtatást, s ezért egyelőre figyelmen kívül hagyjuk jelen tanulmányunkban.

Az előadott párhuzamok is elégségesek arra, hogy belőlük több következtetést vonhassunk le mind balladáinkra, mind pedig ősköltészetünkre vonatkozóan. 1. Balladáink egy része tehát közvetlenül magyar előzményekből, magyar epikus hagyományból alakult. 2. Azok a hősénekek, amelyeknek részletei bekerültek balladáinkba, a honfoglalás előtt már nagyjából olyan formában voltak meg nálunk, mint mai szibériai megfelelőik. S bár a szibériai aranyveret sokkal régebbi időből, i. e. 300-ból bizonyítja a hősének egy fajtájának meglétét, a szkita birkózási jelenet még korábbi, azért nem kevésbé fontos a fenti részletek meglétének bizonyítása sem a 896 előtti időből. 3. Számunkra igen fontos, hogy a párhuzamok tanúsága szerint a magyarság olyan jellegű hősepiát hozott magával, amilyenek a fenti párhuzamokban jelentkeznek, és a ballada kialakulása koráig énekelte is őket. Ezek pedig a hősének egy régies,

mitikus réteget képviselik, amely legtisztábban az Abakán vidékén él, s onnan van legtöbb részletegyezése is a magyar balladákkal.

Ezt az utóbbi tanulságot igen sok más folklór-elem is alátámasztja, ami más magyar hagyomány-ágakban maradt fenn, különösen a mesében, amiből egy-két példát már az előadottakban is láttunk. Ezek kidolgozása és bemutatása jelenleg nem lehet feladatom.

A legutolsó tanulság pedig parasztságunkra vonatkozik. Számtalanszor vádolták azzal, hogy nincs történeti emlékezete, semmit sem tartott fenn a múlt hagyományaiból: nincs hőséneke, történeti epikája. Ugyanakkor vádolták elmaradottsággal is, hogy nem tart lépést az idők változásával, lemarad a fejlődésben. S bár ez a két vád tulajdonképp kizárja egymást — konzervativizmus és konzervativizmus hiánya — érdekes, hogy mégis egyszerre kap mindkettő cáfolatot a fenti eredményekben. Parasztságunk igenis megőrizte szinte a mai napig egykori költészetének számos elemét, s ha ez szükségszerűen másként fest is, mint ahogy régen a „történeti emlékezetet” elképzelték, mégis igen nagy konzerváló erőt jelent, és komoly művelődéstörténeti jelentőséggel bír. Ugyanakkor azt is mutatja, miért nincs több: mert parasztságunk éppen lépést tartott a fejlődéssel, legalább is a középkor végén, tökéletesen magáévá tette az akkor divatos népi műfajt, a balladát annyira, hogy minden egyéb kiszorult műveltségéből. De egyes, régi költői termékeihez ragaszkodott, s ami alkalmas volt arra, hogy új formát öltve beilleszkedjék az új műfajba, az továbbra is megmaradt hagyományában. *Ahogy* fennmaradt, az átalakítás *módja* pedig stílusérzékét, művészi ízlését dicséri: semmi sem maradt a másik műfajból, ami zavarólag hathatott volna új formájában, minden tökéletesen beleilleszkedett az új műfaj szemléletmódjába, hangulatába, költői stílusába. Azért is siklott el rajta a kutatók szeme, hogy senki sem kereste bennük az elveszettnek hitt s oly sokak által hiába keresett honfoglaláskori költészetet.

* * *

Köszönetet mondok RÁSONYI NAGY Lászlónak a szibériai hősének-irodalomra vonatkozó sok szíves útbaigazításáért és állandó segítségéért, FETTICH Nándornak a szibériai aranyveret és a Szent László-ábrázolások másolatainak átengedéseért és sok felvilágosításért és BOGLÁR Lajosnak spanyol—portugál gyűjtemények itt is felhasznált darabjainak fordításáért. Végül ismét hálás köszönetet mondok a Deutsches Volksliedarchivnak és vezetőjének, SEEMANN Erich professzornak, hogy ösztöndíjukkal lehetővé tették hatalmas anyaguk tanulmányozását, ami jelen tanulmányomat is jelentős mértékben elősegítette, és anyagában teljesebbé tette.

VARGYAS LAJOS

AZ IDÉZETT MŰVEK JEGYZÉKE

A *-al jelletteket csak idézetből ismerem, a + -el jelletteket a DVA-ban található másolatok alapján idézem.

ABAFI L.: *Molnár Anna*. Figyelő 1876, 321.

ALPAMÜS = Алпамыш. *Узбекский народный эпос*. По варианту Фазила Юлдаша. Перевод Льва Пеньковского. Москва, 1949.

AMPÈRE: *Instructions relatives aux Poésies populaires de la France*. Paris, 1853.

ANDERSON*, O.: *Folkvisor*. Part I. Den Äldre Folkvisan. Helsingfors, 1934.

ARNAUDOV Elenzsko = Арнаудовъ, А.: *Фолклоръ от Еленско*. СБНУ 27. 1913.

ARWIDSSON*, A. I.: *Svenska Fornsånger*. 1—3. Stockholm, 1834—42.

B = BARTÓK B.: *A magyar népdal*. Bp., 1924.

BARBEAU, M.—SAPIR, E.: *Folk Songs of French Canada*. New Haven, 1925.

BARTOŠ, F.—JANÁČEK, L.: *Kytice z národních písní moravských, slovenských i českých*. 4. kiad. Praha, 1953.

BARTOŠ, F.—JANÁČEK, L.: *Národní písně moravské v nově nasbírané*. V Praze, 1901.

BELDEN, H. M.: *Ballads and Songs. Collected by the Missouri Folk-Lore Society*. The University of Missouri Studies. Vol. 15. Number 1. 1940.

BELLERMANN*

BERNONI, D. G.: *Canti popolari veneziani*. Venezia, 1872.

BERZE NAGY J.: *Baranyai magyar néphagyományok*. 1. Pécs, 1940.

Bogda Gesser lásd SCHMIDT, I. J.

BOROVSKÝ S.: *Hont vármegye monográfiája*. Bp., 1906.

BRAGA, T.: *Romanceiro geral portugez*. 2. ed. Lisboa I. 1906. 2. 1907.

BRĂILOIU, C.: *Cântece bătrânești din Oltenia, Muntenia, Moldova și Bucovina*. București, 1932.

BRONSON, B. H.: *The Traditional Tunes of the Child Ballads with Their Texts, according to the Extant Records of Great Britain and America*. Princeton, 1959.

BUGGE*, S.: *Bidrag til Nordiske balladedidnings Historie*. Det Philologisk historiske Samfund's Mindeskrift, 1854—1879. København, 1879, 75—92.

BUJEAUD, J.: *Chants et chansons populaires des provinces de l'Ouest, Poitou, Saintonge, Aunis et Angoumois*. 2. ed. 1—2. Niort, 1895.

BURMOV = Бурмовъ, А.: *Народни умотворения от с. Белачеркова (Търновско.)*

CANTELOUBE, J.: *Anthologie des chants populaires français*. 1—4. Paris, 1951.

CHAMPFLEURY, J.—WEKERLIN, J. B.: *Chansons populaires des Provinces de France*. Paris, 1860.

CHILD, F. J.: *English and Scottish Popular Ballads*. 1—5. Boston, 1882—98. Új kiad. 1956.

CICELKOVA = Цицелкова-Божкова, З.: *Български народни песни от Средногорieto*. I. Песни от Копривщица. II. Песни от с. Войнялово. СБНУ 46. 1953.

COSSIO, J. M. de—SOLANO, T. M.: *Romancero popular de la Montaña*. Santander. 1. 1933. 2. 1934.

CSUKA Z.: *Délszláv népballadák*. Vuk Szteván Karadzics eredeti népdalgyűjtéséből ford. — Budapest, 1946.

CZERNIK, S.: *Polska epika ludowa*. Wrocław—Kraków, 1958.

DÁNOS E.: *A magyar népballada*. Bp., 1938.

DAVENSON, H.: *Le livre des chansons ou introduction à la connaissance de la chanson populaire française*. Neuchâtel, 1944.

DECOMBE, L.: *Chansons populaires recueillies dans le département d'Ile-et-Vilaine*. Rennes, 1884.

DERCSÉNYI D.: *Nagy Lajos kora*. Bp. 1942.

DOZON, A.: *Bulgarski narodni pesni*. — *Chansons populaires bulgares inédites*. Paris, 1875.

Dürenkova = Дыренкова, Н. П.: *Шорский фольклор*. Записи, перевод, вступительная статья и примечания. Москва—Ленинград 1940.

DFS* = Dansk Folkemindesamling

DgF = *Danmarks Gamle Folkeviser*. Udgivne Svend GRUNTVIG — A. OLRIK 1853.

DOMOKOS Pál P.: *A moldvai magyarság*. 3. kiad. Kolozsvár, 1941.

DVA = Deutsches Volksliedarchiv. Freiburg im Breisgau

D. Vlr. = *Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien*. Hrsg. vom Deutschen Volksliedarchiv. Bd. 1—3 Hrsg. von J. MEIER. Bd. 4. Hrsg. von E. SEEMANN. Berlin, 1935—59.

EA = Kéziratok anyag a budapesti Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárából.

E—B = ERK, L. — BÖHME, F. M.: *Deutscher Liederhort*. 1—3. Leipzig, 1893.

ENTWISTLE, W.: *European Balladry*. Oxford, 1939.

- ERBEN,* K. J.: *Prostonárodní české písně a říkadla*. V Praze 1864.
Ethn. = Ethnographia
- FERRARO, G.: *Canti popolari di Ferrara, Cento e Pontelagoscuro*. Ferrara, 1877.
- FERRARO, G.: *Canti popolari monferrini*. Torino-Firenze, 1870.
- FETTICH N.: *Die altungarische Kunst*. Berlin, 1942.
- GEIBEL, E. — SCHACK, A. F. von: *Romanzero der Spanier und Portugiesen*. Stuttgart, 1860.
- GEIJER, E. G. — AFZELIUS, A. A.: *Svenska Folkvisor*. 1—3. Stockholm, 1880.
- GESEMAN, G: Erlangenski rukopis starih srpsko—hrvatskih narodnih pesama. Sremski-Karlovc, 1925.
- GIANNINI, G.: *Canti popolari della Montagna Lucchese*. Torino, 1889.
- Gr = Néprajzi hanglemezek a Néprajzi Múzeum népzenei osztályán
- GRAGGER, R.—LÜDEKE, H.: *Ungarische Balladen*. Berlin—Leipzig, 1926.
- GREIG G—KEITH, A.: *Last Leaves of Traditional Ballads and Ballad Airs*. Aberdeen, 1925.
- GROZESCU, J.: *Egy pár székelv vadrózsdról*. Fővárosi Lapok 1864. 114. sz.
- GUILLON, Ch.: *Chansons populaires de l'Ain*. Paris, 1883.
- GYULAI P.: lásd a MNGY I. jegyzeteit
- HARDUNG, V. E.: *Romanceiro portuguez*. Leipzig, 1897.
- HAUFFEN, A.: *Die deutsche Sprachinsel Gottschee*. Graz, 1895.
- HERDER,* J. G. von: *Volkslieder*. 1—2. Leipzig, 1778—9.
- HERMANN, E.—POGATSNIGG, D.: *Deutsche Volkslieder aus Kärnten*. Graz, 1884.
- HNP = *Hrvatske narodne pjesme*. Skupila i izdala Matica Hrvatska. Zagreb. 2. BOSANAC, S.: *Junačke pjesme*. 1897. 5. ANDRIĆ, N.: *Ženske pjesme*. 1909.
- HOFFMAN VON FALLERSLEBEN: *Niederländische Volkslieder*. Horae Belgicae. Pars 2. 2. Ausg. Hannover, 1856.
- HRSCHKA, A. — TOISCHER, W.: *Deutsche Volkslieder aus Böhmen*. Prag, 1891.
- Istarske narodne pjesme*.[†] Trieszt, 1924.
- IVANOV = ИВАНОВ, Г.: *Народни песни отъ Шуменско*. СБНУ 42. 1926.
- Izv. Etn. Muz. = Известия на Етнографски Музей в София.
- JbVf = Jahrbuch für Volksliedforschung
- KACSANOVSKIJ = Качановский, В.: *Памятники болгарского народного творчества*. I. вып. Сборник западно-болгарских песен. Санктпетербург, 1882.
- KAPPER, S.: *Die Gesänge der Serben*. I—II. Leipzig, 1852.
- KARDOS T.: *Középkori kultúra — középkori költészet*. Bp. 6. n.
- KARŁOWICZ, J.: *Systematyka pieśni ludu polskiego*. 4. Izabela i rycerz elf. Wisła 3 : 535, 4 : 393—425 (1810), 9 : 645—73 (1895).
- KEMPPINEN, I.: *The Ballad of Lady Isabel and the False Knight*. Helsinki 1954.
- KOLBERG, O.: *Lud. Jego zwyczaje . . . pieśni, muzyka i tańce*. Krakow. Serya 5 (1871)—17 (1884). Többi kötetét csak idézetből ismerem.
- KOLBERG, O.: *Pieśni ludu polskiego*. Serya 1. Warszawa, 1857.
- KRISTENSEN,* E. T.: *Folkeminder*. København. II. 1876. XI. 1891.
- KRIZA: lásd MNGY XI
- KURELAC, F.: *Jačke ili narodne pjesme prostoga i neprostoga puka hrvatskoga po župan Šoprunskoj, Mošonjskoj i Železnoj na Ugrih*. Zagreb, 1871.
- LAMBRECHTS, L.: *Flämische Volkslieder*. JbVf III, 156—73. 1932.
- LANDSTADT,* M. B.: *Norske Folkeviser*. Kristiania, 1853.
- LÁSZLÓ, Gy.: *A honfoglaló magyar nép élete*. Bp., 1944.
- LEWALTER, J.: *Deutsche Volkslieder*. In Niederhessen aus dem Munde des Volkes gesammelt . . : Hamburg. 1—5. 1810—94.
- LIGEZA, J. — SBIŃSKI,* S. M.: *Pieśni ludowe z polskiego Śląska*. II. Kraków, 1938.
- LOOTENS, A.—FEYS, I. M.: *Chants populaires flamands avec les airs notés et poésies populaires diverses recueillis à Bruges*. Bruges, 1879.
- MARIENESCU, A. M.: *Poesia populara*. Balade. Pest'a, 1859.
- MCsB = FARAGÓ J. — JAGAMAS J.: *Moldvai csángó népdalok és balladák*. Bukarest, (1954).
- MF = Fonográfhenger a budapesti Néprajzi Múzeum népzenei osztályán
- MEINERT, J. G.: *Alte deutsche Volkslieder in der Mundart des Kuhländchens*. 1. Wien—Hamburg, 1817.
- MEISINGER, O.: *Volkslieder aus dem badischen Oberlande*. Heidelberg, 1913.
- MENÉNDEZ PIDAL, R.: *Das Fortleben des Kudrungedichtes*. (Der Ursprung der Ballade.) JbVf V, 85—122. 1936.
- MÉRÉNYI L.: *Eredeti népmesék*. Pest, 1861.
- MEZEY L.: *Középkori magyar íráások*. Bp. 1957.

- MILADINOVÍ = Миладинови брата: *Български народни песни*. София, 1882.
- MILLIEN, A.: *Chants et chansons, Littérature orale et tradition du Nivernais*. Paris. 1. 1906.
- MITTLER, F. L.: *Deutsche Volkslieder*. 2. Ausg. Frankfurt a. M., 1865.
- MNGY = Magyar népköltési gyűjtemény. Bp. 1. 1872. 3. 1882. 7. 1905. 8. 1906. 11. 1911.
- MOLDOVÁN, G.: *Román népdalok és balladák*. Kolozsvárott, 1872.
- MONTANUS (= A. v. Zuccalmaglio): *Die deutschen Volksfeste, Volksbräuche und deutscher Volksglaube in Sagen, Märlein und Volksliedern*. Iserlohn, 1854.
- M.Sz. = Kéziratos dallamfeljegyzés a budapesti Néprajzi Múzeum népzenei osztályán.
- Národop. Vestn. Č.: Národopisný věstník československý
- NÉ = Néprajzi Értesítő. A Néprajzi Múzeum Évkönyve.
- NÉMETH Gy.: *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Bp., 1930.
- NFS* = Norsk Folkeminnesammling
- NIGRA, C.: *Canti popolari del Piemonte*. 2. ed. Torino, 1888.
- NYGARD, H. O.: *The Ballad of Heer Halewijn. Its Forms and Variations in Western Europe. A Study of the History and Nature of a Ballad Tradition*. Helsinki, 1958. FFC 169.
- Nyt = Magyar Nyelvőr
- ORTUTAY Gy.: *Székely népballadák*. Bp. 1936. 3. kiad. 1948.
- PAPAHAGI, T.: *Grăul și folclorul Maramureșului*. București, 1925.
- PARISIUS = WEBER-KELLERMANN, I.: *Ludolf Parisius und seine altmärkischen Volkslieder*. Herausgabe der Melodien von E. STOCKMANN. Berlin, 1957.
- PERGOLI, B.: *Saggio di canti popolari romagnoli*. Forlì, 1894.
- PINCK, L.: „Verklingsende Weisen.” Lothringer Volkslieder. 2. Aufl. Kassel, é. n. 2—3.
- POTANIN = ПОТАНИН, С. Н.: *Очерки Северо-Западной Монголии. Результаты путешествия исполненного в 1879 году по поручению Имп. Русск. Геогр. Общ. Вып. 4. Материалы этнографические*. С. Петербург, 1883.
- Pt = Példatár. Szerk. VARGYAS Lajos. Lásd: KODÁLY Z.: *A magyar népzene*. Bp., 1952.
- PUYMAIGRE comte de: *Chants populaires recueillis dans le Pays Messin*. Metz—Paris, 1865.
- RADLOFF, W.: *Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens*. Sankt-peterburg. 1—10. 1866—1904.
- REIFFERSCHIED, A.: *Westfälische Volkslieder in Wort und Weise*. Heilbronn, 1879.
- Rev. Trad. Pop. = Revue des Traditions Populaires.
- ROSSAT, A.: *Les chansons populaires recueillies dans la Suisse Romande*. Bâle-Lausanne, 1917.
- S = Próbalomez a Néprajzi Múzeum népzenei osztályán.
- SAPKAREV = ШАПКАРЕВЪ, К. А.: *Сборникъ отъ български народни умотворения*. 1. часть. *Простонародна българска поезия или български народни песни*. 1—8. София, 1891.
- SbNU = *Сборник за народни умотворения и книжнина*. (26-tól:) *и народопись*.
- SCHIEFNER, A.: *Heldensagen der Minussinschen Tataren*. Sanktpeterburg, 1859.
- SCHLOSSAR, A.: *Deutsche Volkslieder aus Steiermark*. Innsbruck, 1881.
- SEEMANN, E.: *Deutsch-litauische Volksliedbeziehungen*. JbVf 8, 142—211. 1951.
- SEEMANN, E.: *Ballade und Epos*. Schweizer. Arch. f. Volkskunde 1955, 147—183.
- SEPRÓDI, J.: *Eredeti székely dalok*. Kolozsvár, 1914.
- SHARP—K = SHARP, C. J.: *English Folk Songs from the Southern Appalachians*. Ed. by M. KARPELES. 1—2. London—New York—Toronto, 1952.
- SHARP, C. J.: *English Folk Songs from Somerset*. London, 1905—9.
- SIMON, F.: *Chansons populaires de l'Anjou*. Angers, 1926.
- SIMON F.: *Chansons et Romances recités à Sincé et environs, près Liège*. Wallonia 1900, 82.
- Skattengraveren* I. 1884.
- SMITH, V.: (Szövegközlések Velay és Forezből) Romania X, 149. 1881.
- SOLYMOSSY S.: *Molnár Anna balladája*. Ethn. 1924, 34.
- STOJANOVIC, Lj. — VITEZICA, V.: *Zbornik junačkih epskih narodnih pesama*. Beograd, 1930.
- ŠTREKELJ, K.: *Slovenske narodne pesmi*. 1—4. Ljubljani, 1895—1923.
- SUŠIL, F.: *Moravské národní písně*. 4. kiad. Praha, 1951.
- SzNd = („Székely népdalok”) BARTÓK B. — KODÁLY Z.: *Erdélyi magyarság. Népdalok*. Bp. 1923.
- SZТОИЛОВ = СТОИЛОВЪ, А. П.: *Показалецъ на печатните презъ XIX. векъ български народни песни*. София I. 1815—1860. 1916 2. 1861—1878. 1918.
- SZTOIN, Szredna = СТОИНЪ, В.: *Народни песни отъ средна северна България*. София, 1931.

- SZTOIN, Trakija = Стоинъ, В.: *Български народни песни от източна и западна Тракия*. София, 1939.
- TALVJ: *Volkslieder der Serben*. 2. kiad. Halle—Leipzig, 1853.
- TIERSOT, J.: *Chansons populaires recueillies dans les Alpes françaises (Savoie et Dauphiné)*. Grenoble—Moutiers, 1903.
- TIPLEA, A.: *Poezii populare din Maramures*. București, 1906.
- UHLAND, L.: *Alte hoch- und niederdeutsche Volkslieder*. Mit Abhandlung und Anmerkungen hrsg. von — 2. unveränderte Aufl. Stuttgart, 1881.
- VATEV = Ватевъ, С.: *Народни песни отъ Софийско и отъ близките краища...* СбНУ 43. 1942.
- SCHMIDT, I. J.: *Die Thaten Bogda Gesser Chan's, des Vertilgers der Wurzel der Zehn Übel in den zehn Gegenden*. Eine ostasiatische Heldensage, aus dem Mongolischen übers. von —. St. Petersburg—Leipzig, 1839.
- VERBICKIJ = Вербичский, В. И.: *Алтайские инородцы. Сборник этнографических статей и исследований алтайского миссионера, протонеря* —. Москва, 1893.
- VIKÁR B.: *Ösköltésünk élő emlékei*. II. *Balladafélék*. Ethn. 1910, 129.
- VIKÁR, Nt. = VIKÁR B.: *A magyar népköltés remekei*. Bp. é. n. 2. *Balladák és románcok*.
- VNGY = MUNKÁCSI B.: *Vogul népköltési gyűjtemény*. II. *Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi*. Bp. 1910. IV. *Életképek*. Bp. 1897.
- VUJICSICS D. Sz.: *A koszovói lányka. Szerb—horvát hősi énekek, románcok*. Ford. Kiss K. Válogatta, a szöveget filológiailag ellenőrizte és a jegyzeteket írta —. Bp. 1957.
- VUK S. K.: *Srpske narodne pesme*. 1—9. Beograd, 1891—1902.
- VULCANU J.: *Román népdalok*. Bp. 1877.
- WIDTER, G.—WOLF, A.: *Volkslieder aus Venetien*. Wien, 1864.
- WOLF, F. J. — HOFMANN, C.: *Primavera y flor de romances ó colección de los mas viejos y mas populares romances castellanos*. Berlin, 1856.
- ŽGANEC, V.: *Hrvatske narodne pjesme*. Kajkavske. Zagreb, 1950.
- ZSIRMUNSZKIJ = Жирмунский, В. М. — Зэрифов, Х. Т.: *Узбекский народный героический эпос*. Москва, 1947.

ПЕРЕЖИВАНИЯ СИБИРСКИХ ЭПИЧЕСКИХ ГЕРОИЧЕСКИХ ПЕСЕН В ВЕНГЕРСКИХ БАЛЛАДАХ

Резюме

Венгерская баллада об Анне Мольнар (Child 4, D. Vlr. 41, Renaud tueur de femmes) считалась до сих пор учёными как происходящая из немецкой баллады Улингер. Автор настоящей статьи указывает на трудности, возникающие в связи с этой теорией о происхождении нашей баллады. На немецком языке данная баллада имеет четыре типа: в западной пограничной зоне живёт французско-голландский тип с самоспасением; в типе, живущем на юге и юго-западе, женщина три раза зовёт своего брата на помощь; то же самое имеется на северо-востоке, только помощь прибывает уже после смерти девушки; четвёртый — это тип Николай, в котором девушка также умирает, но убитых до этого женщин не имеется. В венгерской балладе, как и в западном типе, она спасает себя т. е. наша баллада имеет сходство лишь с типом западной пограничной зоны, но никакого не имеет с типами, распространёнными вблизи наших границ — которые известны и среди немцев Венгрии — за исключением сцены под деревом и искания в голове.

Автор доказывает, что исходный пункт распространения этой сцены на Западе была Венгрия. В датских, голландских и разных немецких вариантах сцена содержит следующие элементы: мужчина клоняет голову на колени девушки, она ищет в его голове, мужчина засыпается, девушка обнаруживает повешенных женщин, она плачет. Но все эти моменты вместе имеются лишь в венгерских вариантах Трансильвании—Молдавии. Не представляется возможным, что у других народов это результат вырождения мотива — тогда как у венгров западные элементы сохранялись целиком — так как на больших немецких территориях отдельные мотивы (разные по краям) сохранялись единообразно, а как раз на самых архаических территориях (Восточной Пруссии и у немцев Польши) этот мотив совершенно отсутствует, тогда как у самых развитых из немецких крестьян, рейнских и южных, осталось больше следы из него. К тому, тексты лубочной литературы XVI в. содержат те же самые варианты как и записки новейших времён. Различия, суще-

ствующие в наши дни, имелись в немецких балладах с самого начала. В то же время, в испорченных задунайских венгерских вариантах отдельные части данной сцены сохранялись в разнообразном мозаике на небольшой территории, т. е. здесь речь идёт не о сохранении одной территориальной формы, а о явной последующей порче цельного эпизода, пережившего на действительно архаических территориях.

Эпизод переходит с Востока на Запад. Это доказывается и тем, что в западной немецкой форме остались лишь повешенные на дерево женщины, а эпизод, происходящий под деревом уже отсутствует. У голландцев женщины висят на виселице, если вообще встречается еще эта сцена. В датских вариантах она еще ищет в его голове, но повешенных женщин уже нет. Доказывается далее и тем, что части французской формы баллады, переходя с Запада на Восток и становясь всё более бессвязными (они проходят несколько миль молча, наконец девушка просит есть, решающая сцена имеет место у ключа) встречаются со сценой под деревом, переходящей с Востока на Запад, и создают смешанные формы: девушка просит есть, ответ гласит: «у липы, вот тебе будет есть»; или же они присаживаются у ключа и, когда продолжают свою дорогу, обнаруживают повешенных женщин. В западно-немецких-голландских вариантах встречается *выбор из трёх видов смерти*, этот мотив соединяет утопление из французского с повешением и отрезанием головы, находящимися вместе в венгерских вариантах. Несколько бессмысленных мест свидетельствуют также об этом происхождении, особенно нюрнбергский текст лубочной литературы из 1550 г. в котором похититель спрашивает у *девушки*, скорбит-ли она о *муже*, оставленном дома. В одних лишь венгерских балладах имеется как героиня замужняя женщина, которая бросит мужа за рыцаря.

Заключительная сцена венгерской баллады, с подробностями возвращения, также не связывается с типом Улингер. В этом типе рассказ заканчивается в лесу, или же смертью девушки. Заключительная сцена получается — как и в голландском и английском типах — из расширения в самостоятельный эпизод последних слов французского типа баллады. Это связывает нашу балладу с западным типом, также как и основная история героини, спасающей самое себя. Вступительная формула связывает нашу балладу явно с французской; в наших вариантах происшествие начинается, почти без исключения, всегда со словами соблазнителя: Иди со мной, Анна Мольнар, в далёкий путь, в *странствие*, даже в нескольких вариантах, он зовёт её «гулять». Это совпадает с вступительной формулой у французов: «Bell', allons nous épromener», «Veux-tu venir, Bell' Jeanneton, ... Nous épromener» и т. п. находящиеся в более значительной и более старинной части французских вариантов.

Итак, венгры получили эту балладу от французских поселенцев, живших в Венгрии в Средних Веках. Также от них, г. е. от валлонов, живших вдоль польской границы, в комитате Сепеш и в окрестностях Токэя, получили её поляки, у которых части французской формы обнаруживаются. Этот факт до сих пор остался без объяснения в международных исследованиях.

Однако, в полученную от французов историю, венгры ввели новый эпизод, сцену под деревом с искоманием в голове, которая распространялась из Венгрии, через немецкие территории к Западу и Северу, но, по мере географической прогрессии, удалялась все более от первоначальной формы.

Сцену под деревом венгры наследовали из сибирского типа героических песен времени завоевания Родины (IX в.). Археологи уже установили, что в иллюстрациях легенды о Св. Ласло из XIV в. имеется одна сцена, отсутствующая в тексте самой легенды: спасённая девушка, после боя, ищет в голове Св. Ласло, на постели, в комнате или под деревом; или же до спасения она делает то же самое под деревом с половецким бойцом. Тип изображения соответствует одному сибирскому типу, на основе чего было установлено, что языческие элементы вошли в легенду о Св. Ласло. Дьёла Ласло увидел связь между этой сценой и балладой об Анне Мольнар. Автор статьи нашёл в сибирских, в первую очередь в абаканских тюркских героических эпических текстах, относящихся к этой сцене. В этих текстах, как правило в критическом моменте истории, встречается типическая сцена. Перед решающим боем, или после спасения из большой опасности, женщины ищут в голове героя или его страшного противника. Это происходит всегда в железном доме подземельного героя, лежа в постели, или же под деревом-осью мира, которое представляется в виде золотого-серебряного тополя или железной ливневницы с девятью ветвями. Мифические герои здесь хоронятся, чудовища сюда повешивают своих жертв, но и юные мифические герои получают с этого дерева свое оружие. Все это совершенно ясно объясняет сибирские и венгерские (Св. Ласло) изображения, из чего следует, что такого типа песни должны были существовать у венгров, а относительно Св. Ласло даже до XIV—XV вв. Эта же сцена была введена, на место пруда, в французскую балладу, поэтому находят жертвы рыцаря повешены на дерево.

Изучение сибирских песен выяснило происхождение и других деталей некоторых баллад. Замечаются особенно отдельные формулы, неизвестные в европейских балладах и почти буквально соответствующие некоторым сибирским формулам. Кроме этого, сюда относятся и три сюжетных схемы: сожженная неверная жена, жестокая мать, бросившая своих детей, о которых заботятся волки и наконец история об Ижаке Керекеш, погруженном в пьяный сон, которого будят при подходе войск и который умрет в бою. Последние две не имеют аналогий в Европе, одна деталь первой — сожжение живой жены — известна у наших соседей а некоторые моменты этой же баллады обнаруживаются и в испанских балладах, кажущихся не оригинальными. Вероятно, наша баллада создалась по образцу исчезнувшей французской баллады, из элементов героических песен. Самый важный же момент ее, сожжение жены, перешел к балканским соседям в тексты аналогичного сюжета.

Сказанное выше представляет собой новое доказательство о том, что баллады ассимилировали, в переработанной форме, старые элементы героических песен.

Надписи к иллюстрациям

1. Золотая чеканка на оправе сабли из минусинского бассейна. Хранится в Эрмитаже. Из 300 г. до н. э.
2. Банторня—Турнище, Медьюмуре. Церковная стенная живопись из XIV в.: Часть из легенды о Св. Ласло.
3. Жегра, комитат Сепеш, церковная стенная живопись из XIV в.: Часть из легенды о Св. Ласло.
4. Витфальва, комитат Сепеш, церковная стенная живопись конца XIV, начала XV в.: часть из легенды о Св. Ласло.
5. Макша, комитат Харомсек, церковная стенная живопись из XIV в.: часть из легенды о Св. Ласло.
6. Секельдерж, комитат Харомсек, церковная стенная живопись из XV в.: часть из легенды о Св. Ласло.
7. Ватиканский легендарий (серия изображений венгерского происхождения) из 1365—70 гг.: часть из легенды о Св. Ласло.
8. Заглавный лист Хроники Турочи из 1488 г.: Сражение Св. Ласло.
9. Часть из Кепеш Хроника (Иллюстрированная Хроника) (после 1358 г.): Сражение Св. Ласло с половецким бойцом.

DAS FORTLEBEN DER SIBIRISCHEN HELDENEPIC IN DEN UNGARISCHEN BALLADEN.

Die ungarische Ballade »Anna Molnár« (Child 4, D. Vlr. 41, Renaud tueur de femmes) war der Wissenschaft bis jetzt als Übernahme der deutschen Ulinger-Ballade bekannt. Der Verfasser weist auf die Schwierigkeiten dieser Ableitung hin. Im Deutschen sind nämlich vier Typus der Ballade vorhanden: im westlichen Grenzgebiet lebt die französisch-holländische Form mit dem Selbsterretten, im Süden und Südosten die Variante, wo mit dreimaligem Rufen der Bruder zu Hilfe gerufen wird, im Nordosten die gleiche, nur dass die Hilfe erst nach dem Tode des Mädchens eintrifft, und als viertes die Nicolai-Form, wo das Mädchen ebenfalls stirbt und vorher keine Opfer geschehen. Die ungarische Ballade spricht von der Selbsterrettung westlichen Typus', gleicht also einzig dem im westlichen Grenzgebiet lebendigen Typ und hat keinerlei Verbindung mit den in an Ungarn grenzenden Gegenden vorhandenen Formen — die übrigens beim ungarländischen Deutschtum verbreitet sind — mit Ausnahme der Lause-Szene unter dem Baum. — Über diese Szene sagt Verfasser aus, sie habe sich vom Ungartum in Richtung Westen verbreitet. In den dänischen, holländischen und verschiedenen deutschen Varianten enthält sie folgende Elemente: der Mann legt seinen Kopf dem Mädchen auf den Schoß, das Mädchen lauset ihm den Kopf, der Mann entschläft, das Mädchen betrachtet die gehängten Leichname, weint. Alle diese Momente zusammen treffen wir jedoch ausschliesslich in den siebenbürger-moldauischen ungarischen Varianten an. Hierbei kann es sich nicht um einen späteren Schwund bei den anderen Völkern handeln — so, dass das Ungartum die westlichen Elemente ohne Abnutzung erhalten hätte —, weil sich bei den Deutschen

in grossen Gebieten einzelne Momente einheitlich bewahrt haben — im einen Gebiet dieses, im anderen jenes — und gerade in den archaischesten (ostpreussischen und polnisch-deutschen) Gegenden fehlt unsere Szene völlig, während das am meisten entwickelte rheinische und süddeutsche Bauerntum mehr von ihr erhalten hat. Und schon die Flugblatt-Texte aus dem 16. Jahrhundert beinhalten solche Varianten wie die neuesten Aufzeichnungen. Diese heutigen Unterschiede waren also bereits ursprünglich bei den deutschen Balladen vorhanden. Gleichzeitig blieben in den transdanubischen ungarischen Varianten mit Schwund auf einem begrenzten Gebiet auch die einzelnen Teile unserer Szene nebeneinander in verschiedenen Mosaiken erhalten, weshalb es sich hier also nicht um die Bewahrung einer lokalen Form handelt, sondern ganz offensichtlich um späteren Schwund, neben welchem die wirklich archaischen Gegenden die vollständige Szene bewahrten.

Diese Szene wandert vom Osten nach dem Westen. Das zeigt, dass in der westdeutschen Form bereits lediglich die auf dem Baum aufgehängten Frauen vorhanden sind, die sich unter dem Baum abspielende Szene fehlt schon, bei den Holländern dagegen hängen die Mädchen bereits am Galgen, wo schon allein diese Vorstellung eine Rolle spielt; bei den Dänen wiederum fehlen die gehängten Mädchen neben der Lause-Szene. Die obige Feststellung wird weiterhin dadurch berechtigt, dass die Details der französischen Abfassung — sich von Ost nach West verbreitend und unklarer werdend — (schweigsam gehen sie meilenweit, das Mädchen bittet schliesslich um etwas zu essen, die entscheidende Szene spielt sich neben einer Wasserquelle ab) sich mit der von Ost nach West wandernden Szene unter dem Baum häufen und Mischformen erzeugen: das Mädchen bittet um etwas zu essen und die Antwort lautet: »beim Lindenbaum, da ist dein Essenz; oder sie setzen sich neben einer Quelle nieder und erblicken beim Weitergehen die gehängten Frauen. Und im westdeutsch-holländischen *Wählen zwischen drei Todesarten* vereinigt sich auch der französische Tod im Wasser mit dem im Ungarischen dazugehörigen Aufhängen und Kopf-Abschlagen. Ausserdem zeugen auch einige Unverständlichkeiten für diesen Ursprung, besonders deutlich die Angabe, die wir in einem Flugblatt-Text aus Nürnberg (1550) finden: der Verführer fragt das Mädchen, ob sie den zu Hause gelassenen Mann beträure. Allein im Ungarischen ist die Heldin eine Frau, die ihren Mann eines Ritters wegen verlässt.

Die Schlusszene der ungarischen Ballade, die ausführlich über die Rückkehr spricht, kann ebenfalls nicht in Verbindung mit dem Ulinger-Typus gebracht werden, der im Wald — oder mit dem Tode des Mädchens — endet, und nur das Ende der französischen Ballade entwickelt — den in den Schlussworten enthaltenen Gedanken — weiter zu einer selbständigen Szene, wie es auch — in anderer Weise — bei der holländischen und englischen Ballade geschieht. Diese Tatsache bindet die ungarische Ballade also an den westlichen Typus, wie auch die Grundgeschichte der sich selbst rettenden Heldin. Ausgesprochen mit dem Französischen verbindet die Anfangsformel die ungarische Ballade; in Ungarn beginnt die Geschichte beinahe ausnahmslos mit den Worten des Verführers: »Komm mit mir, Molnár Anna, Auf einen langen Weg, eine lange Wanderung«, in einigen Varianten fordert er sogar zu einem »Spaziergang« auf, was mit der französischen Anfangsformel übereinstimmt: »Bell', allons nous éproumer«, »Veux-tu venir, bell' Jeanneton, ... Nous éproumer« und ähnliches, welche Anfänge wir im grösseren und älteren Teil der französischen Varianten antreffen.

Die Ungarn übernahmen diese Ballade also im Mittelalter von den französischen Ansiedlern in Ungarn. Von ihnen — den Wallonen im Zipser und Tokajer Gebiet an der polnischen Grenze — erhielten sie auch die Polen, bei denen Details der französischen Fassung auftreten, was die internationale Forschung bis jetzt nicht zu erklären vermochte.

In die von den Franzosen übernommene Geschichte brachten die Ungarn jedoch eine neue Szene hinein, die Lause-Szene unter dem Baum, was sich von hier zurück ins deutsche Gebiet nach Westen und Norden verbreitete, wobei die Abnutzung (Zersingung) im Verhältnis der Entfernung zunahm. Diese Szene unter dem Baum erbte das Ungartum aus seinen Heldenliedern sibirischen Typs von der Zeit der Landnahme. Die Archäologen haben bereits festgestellt, dass in den Abbildungen der Legende des Heiligen Ladislaus aus dem 14. Jahrhundert eine Szene enthalten ist, die im Text nicht vorkommt und wo das errettete Mädchen nach dem Kampf dem Ladislaus unter einem Baum oder im Zimmer im Bett den Kopf lauset, bzw. das Mädchen vor seiner Rettung dasselbe mit dem raubenden kumanischen Held unter dem Baume tut. Der Bildtypus ist mit einem sibirischen Abbildungstyp identisch, auf welcher Grundlage man schloss, dass heidnische Sagenelemente in die Legende des Ungarkönigs eingegangen sind. Gyula LÁSZLÓ erkannte auch die Verbindung der Legende mit der Ballade, »Anna Molnár«. Der Verfasser fand in den sibirischen — besonders den abakan-türkischen — Heldenliedern die hierhergehörigen

Textteile. Es gibt einen Szenentyp, der am Wendepunkt der Lieder zu erscheinen pflegt: Frauen suchen entweder dem Helden oder seinem schrecklichen Gegner vor dem entscheidenden Kampf oder nach der Rettung aus grosser Gefahr den Kopf ab. Dies geschieht immer entweder im unterirdischen Eisen-Haus des Helden, im Bett liegend, oder unter dem Weltenbaum, der eine golden-silberne Pappel oder eine neunästige eiserne Lärche ist. Auf diesem Baum werden die mythischen Helden bestattet, hieran werden die Opfer der Ungeheuer genagelt oder gehängt, aber hiervon erhalten die jungen mythischen Helden auch ihre Ausrüstung. All dies erklären die sibirischen und die ungarischen (Heiliger Ladislaus) Abbildungen vollständig, Lieder von diesem Typus mussten also im Ungarn leben, auf den Heiligen Ladislaus bezogen noch im 14.—15. Jahrhundert. Und jene wurde auch in die französische Ballade an Stelle des Fischteiches aufgenommen und deshalb finden wir die früheren Opfer an den Baum gehängt.

Die Untersuchung der sibirischen Lieder beleuchtet jedoch auch die Herkunft anderer Balladen und Balladen-Details. Am meisten fallen bestimmte Formeln auf, die in der europäischen Balladendichtung unbekannt sind und beinahe wörtlich mit den sibirischen Formulierungen übereinstimmen. Ausserdem gehören drei Balladen-Märchenstücke hierher: die Ballade von der verbrannten untreuen Frau, die Geschichte von der grausamen Mutter, die ihre Kinder verlässt, woraufhin Wölfe sich ihrer annehmen, und schliesslich die Geschichte von Isaak Kerekcs, der aus seinem Rausch und Traum vor einem nahenden Heer aufgeweckt wird und dann in der Schlacht fällt. Die zwei letzteren Motive haben in Europa keine Entsprechung, ein Teil des ersten, das Verbrennen der Frau bei lebendigem Leibe, ist auch bei den Nachbarn der Ungarn bekannt, und ein paar Momente der Ballade erscheinen offensichtlich sekundär auch in spanischen Balladen. Wahrscheinlich ist, dass die ungarische Ballade nach einem verlorengegangenen französischen Vorbild aus Heldenlieder-Elementen entstand und dass die Nachbarn der Ungarn auf dem Balkan die ergreifendste Szene, die Szene von der verbrannten Frau, in ihre Balladen ähnlichen Inhalts aufnahmen.

Das Obengesagte liefert neuere Beiträge zu der Feststellung, dass die Ballade in ihr Material frühere Heldenlieder-Elemente in umgestalteter Form eingearbeitet hat.

Unterschriften der Abbildungen

1. Goldgepräge einer Säbelscheidendecke aus dem Minussinschen-Becken, 300 v. Ztr.
2. Bántornya-Turnisse, Muraköz, Kirchenwandmalerei aus dem 14. Jhd.: Teil der Legende vom Heiligen Ladislaus
3. Zsegra, Kom. Szepes, Kirchenwandmalerei aus dem 14. Jhd.: Teil der Legende vom Heiligen Ladislaus (im 17. Jh. starkübermalt).
4. Vítfalva, Kom. Szepes, Kirchenwandmalerei um die Wende des 14./15. Jhd.: Teil der Legende vom Heiligen Ladislaus
5. Maksa, Kom. Hárómszék, Kirchenwandmalerei aus dem 14. Jhd.: Teil der Legende vom Heiligen Ladislaus
6. Székelyderzs, Kom. Hárómszék, Kirchenwandmalerei aus dem 15. Jhd.: Teil der Legende vom Heiligen Ladislaus
7. Teil der Legende vom Heiligen Ladislaus im Vatikaner Legendarium (Bilderserie ungarischer Herkunft) aus den Jahren 1365—70.
8. Titelblatt der Thuróczy-Chronik aus dem Jahre 1488. Der Kampf des Heiligen Ladislaus
9. Teil der Bilderchronik (nach 1358): Kampf des Heiligen Ladislaus mit dem kumanischen Helden (nach einer Skizze von Gy. László).